

Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Θεσσαλονίκης
Σχολή Διοίκησης & Οικονομίας
Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ

Της φοιτήτριας: Σταύρης Μουζουρίδη (Α. Μ. 202/02)

Επόπτης Καθηγητής: Α.Ν. Λοΐζου

Θεσσαλονίκη, 2009

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο των απαιτήσεων των προπτυχιακών σπουδών στο Τμήμα βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης του ΑΤΕΙ Θεσσαλονίκης.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Λ.Ν. Λοΐζου για την καθοδήγηση και την υποστήριξή του για την διεκπεραίωση της εργασίας αυτής. Ακόμα θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου και την φίλη μου και φιλόλογο, Μαρία Παναγιώτου, για την στήριξη που μου πρόσφεραν με οποιοδήποτε τρόπο.

Μουζουρίδη Σταυρούλα
Κύπρος, Νοέμβριος 2009

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	01
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	04
1. ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ	
1.1 Τι είναι νοημοσύνη	08
1.2 Ποιοι Παράγοντες επηρεάζουν τη νοημοσύνη	08
1.3 Η επίδραση των αισθήσεων στη νοημοσύνη	10
1.4 Η επίδραση του σχολείου και της εκπαίδευσης στη νοημοσύνη	11
1.4 Είδη νοημοσύνης	13
1.5 Συναισθηματική νοημοσύνη	15
1.6 Διανοητική Νοημοσύνη	16
1.7 Πνευματική νοημοσύνη	17
2. ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ	
2.1 Φάσεις εξέλιξης του εγκεφάλου από την γέννηση του ανθρώπου	18
2.2 Δυνατότητες εκγύμνασης και ενδυνάμωσης του εγκεφάλου	19
2.3 Δυνατότητες αναδιοργάνωσης του εγκεφάλου	20
3. ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ	
3.1 Ορισμός νοητικής υστέρησης	21
3.2 Αίτια νοητικής υστέρησης	22
3.3 Χαρακτηριστικά ατόμων με ήπια νοητική υστέρηση	26
3.4 Χαρακτηριστικά ατόμων με μέτρια νοητική στέρηση	27
3.5 Χαρακτηριστικά ατόμων με σοβαρή νοητική υστέρηση	28
3.6 Χαρακτηριστικά ατόμων με βαριά νοητική υστέρηση	29
4. ΕΙΔΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΠΟ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΟΡΑΣΗΣ, ΚΙΝΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣΗΣ.	
4.1 Εισαγωγή	31
4.2 Λογισμικό Ανάγνωσης / Μεγέθυνσης Οθόνης	33

4.3 Συσκευή Μεγέθυνσης οθόνης (Κλειστό κύκλωμα τηλεόρασης)	33
4.4 Οθόνη Braille	34
4.5 Εκτυπωτής Braille	35
4.6 Λογισμικό Σύνθεσης φωνής	35
5. ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ	36
6. ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	
6.1 Εισαγωγή	46
6.2 Ιατρικό ιστορικό της Αγγελικής	47
6.3 Οικογενειακή κατάσταση	48
6.4 Αντιμετώπιση της μητέρας	49
6.5 Αντιμετώπιση του πατέρα	49
6.6 Αντιμετώπιση του αδερφού	50
6.7 Η Αγγελική στο περιβάλλον του σχολείου	51
6.8 Αυτοεξυπηρέτηση της Αγγελικής	53
6.9 Χόμπι και ασχολίες της Αγγελικής	54
7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	57
8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	59
9. ΠΕΡΙΛΗΨΗ	66
10. SUMMARY	66
11. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	67

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από την στιγμή που ένα παιδί έρχεται στον κόσμο είναι απαραίτητο να ικανοποιηθούν κάποιες σωματικές και ψυχοσυναισθηματικές του ανάγκες, έτσι ώστε να επιτευχθεί η υγιής του ανάπτυξη. Καθώς το παιδί μεγαλώνει, οι ανάγκες και οι επιθυμίες διαφοροποιούνται και αυξάνονται. Για παράδειγμα, εμφανίζεται η ανάγκη για γνωριμία με διάφορα αντικείμενα και η ανακάλυψη της χρήσης τους, η ανάγκη για συναισθηματική ασφάλεια, η ανάγκη για προσοχή, η ανάγκη για επικοινωνία και ανάπτυξη λόγου, η έκφραση μέσα από την ζωγραφική ή άλλες δραστηριότητες και η ανάγκη για αυτονόμηση και ανεξαρτητοποίηση. Γενικότερα, εμφανίζονται διάφορες ανάγκες που έχει ο άνθρωπος και σχετίζονται με τη σωματική, πνευματική και κοινωνική του ανάπτυξη.

Οι γονείς έχουν την υποχρέωση να προετοιμάσουν το παιδί για να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες της ζωής και να ενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο, με αποτέλεσμα να νιώθουν την ανάγκη να του μεταβιβάσουν γνώσεις. Έχει αποδειχθεί ότι, από την περίοδο της κύησης, το έμβρυο αντιλαμβάνεται και αντιδρά σε διάφορα ερεθίσματα του εξωτερικού περιβάλλοντος και για το λόγο αυτό δεν είναι λίγοι οι γονείς που αποφασίζουν από πολύ νωρίς να προσφέρουν διάφορα από αυτά τα ερεθίσματα στα παιδιά τους. Πολλές μητέρες έχουν παρατηρήσει ότι το έμβρυο αντιδρά όταν κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης μιλάνε, τραγουδάνε ή διαβάζουν ιστορίες.

Πέρα, όμως, από την μετάδοση γνώσεων, οι γονείς νιώθουν την ανάγκη να δουν τις προσπάθειές τους να καρποφορούν, πράγμα που αποτελεί για τους ίδιους ένα είδος ανταμοιβής. Τι γίνεται, όμως, στην περίπτωση όπου ένα παιδί, λόγω κάποιας αναπηρίας ή νοητικής υστέρησης δεν ανταποκρίνεται στο βαθμό που αναμένεται; Σύμφωνα με τον Χρηστάκη

(1996), τα στάδια από τα οποία περνούν οι γονείς, μόλις τους γνωστοποιηθεί ότι το παιδί τους αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα αναπηρίας, είναι το σοκ, η άρνηση της πραγματικότητας, η ανάπτυξη ενοχών, το πένθος και, τελικά, η παραδοχή της πραγματικότητας και η επένδυση προσπάθειας και ενέργειας στην αντιμετώπιση των δυσκολιών. Πολλές φορές, ταυτίζουν τον ερχομό αυτού του παιδιού με το θάνατο και συνεχώς ανησυχούν για την επιβίωση και την κοινωνική ένταξή του, κυρίως όταν αυτοί πεθάνουν. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι δεν καταφέρνουν πάντα όλοι οι γονείς να φτάσουν μέχρι το στάδιο της αποδοχής και της αντιμετώπισης του προβλήματος. Αυτές είναι οι περιπτώσεις όπου η παρέμβαση των εκπαιδευτικών, των ψυχολόγων και άλλων αρμοδίων έχει ζωτική σημασία για την ανάπτυξη του παιδιού, αλλά και τη στήριξη και καθοδήγηση των γονιών.

Το σχολείο, γενικό ή ειδικό, αποτελεί κατάλληλο πλαίσιο για την εκπαίδευση και κοινωνικοποίηση των παιδιών με νοητική υστέρηση, αλλά και την ενημέρωση των γονιών για τρόπους εκπαίδευσης. Βέβαια, το βασικότερο εργαλείο των εκπαιδευτικών και των άλλων φορέων στην διεξαγωγή του έργου τους δεν είναι άλλο από το βιβλίο.

Ένα βιβλίο μπορεί να ψυχαγωγήσει το παιδί, να μεταφέρει γνώσεις, να ενημερώσει δασκάλους και γονείς για τρόπους παρέμβασης και νέες μεθόδους εκπαίδευσης, ενώ ταυτόχρονα προσφέρει ευκαιρίες αλληλεπίδρασης μεταξύ του παιδιού με κάποιον άλλο.

Σε γενικές γραμμές, τα βιβλία, αναλόγως του περιεχομένου τους, χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες:

1. Αυτά που προσφέρουν γνώσεις, όπως τα εκπαιδευτικά, τα επιστημονικά, τα εγκυκλοπαιδικά κτλ. Στην κατηγορία αυτή υπάγονται και τα σχολικά βιβλία, τα οποία διαβάζονται υποχρεωτικά από τα παιδιά.

2. Τα λογοτεχνικά βιβλία, τα οποία περιγράφουν ιστορίες φανταστικές ή πραγματικές κτλ.
3. Την ποίηση, που εστιάζεται κυρίως στην αισθητική απόλαυση, καθώς και την ανάπτυξη της φαντασίας και την καλλιέργεια της γλώσσας.
4. Τα βιβλία απασχόλησης και εργασίας, όπως π.χ. της ζωγραφικής, με τα οποία μπορεί το παιδί να ψυχαγωγηθεί και, συγχρόνως, να μάθει με ένα δημιουργικό τρόπο.

Είναι σημαντικό να γίνονται οι σωστές επιλογές από τους ενήλικες, αφού ένα βιβλίο μπορεί, αναμφίβολα, να επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό το παιδί. Οι γονείς πρέπει να φροντίζουν έτσι, ώστε τα παιδιά να έρθουν σε επαφή με όλα τα είδη των βιβλίων, αναλόγως της ηλικίας και των αναγκών τους. Με αυτόν τον τρόπο η γνώση τους δεν θα είναι μονόπλευρη και τα ενδιαφέροντά τους θα διευρυνθούν.

Είναι σημαντικό, μέσα από τον τρόπο περιγραφής των γεγονότων, να αποφεύγεται η θεοποίηση των ηρώων, γιατί τα παιδιά εύκολα επηρεάζονται και ταυτίζονται με ήρωες και καταστάσεις. Είναι καλό, το βιβλίο να είναι όσο το δυνατόν πιο κοντά στην πραγματικότητα και να αποδίδει τις σωστές διαστάσεις της ζωής, να προβληματίζει και να διεγείρει τη σκέψη και δημιουργικότητα.

Σχετικά με τα βιβλία που προσφέρουν γνώσεις, πρέπει να βεβαιωθούμε ότι δίνουν ακριβείς πληροφορίες, χωρίς να παραποιούν τα γεγονότα ή να ωραιοποιούν καταστάσεις, έτσι ώστε να μη δημιουργούνται λανθασμένες εντυπώσεις στο παιδί και να δομούνται λανθασμένες γνωστικές βάσεις.

Τα λογοτεχνικά βιβλία έχουν ως βασικό σκοπό την αισθητική απόλαυση και τη μετάδοση αρχών και μηνυμάτων, συχνά όμως και γνώσεων. Δηλαδή, στοχεύουν στο να ψυχαγωγήσουν, αλλά και να διδάξουν το

παιδί. Η επιλογή βιβλίων αυτής της κατηγορίας πρέπει να γίνεται της ηλικίας του παιδιού.

Βασικός σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να συνεισφέρει στην ενημέρωση για τη συμβολή του βιβλίου στην εκπαίδευση των παιδιών με νοητική υστέρηση. Επιδιώκεται η ενίσχυση της άποψης ότι ένα βιβλίο μπορεί να βοηθήσει ένα παιδί με νοητική υστέρηση να διαμορφώσει σημαντικά το χαρακτήρα του, καθώς επίσης και να αντεπεξέλθει στις διάφορες δυσκολίες της ζωής.

Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται ο ορισμός της νοημοσύνης, τα είδη της, καθώς και οι παράγοντες που την επηρεάζουν. Ακολούθως εξετάζεται η αρνητική επίδραση της νοητικής υστέρησης στον άνθρωπο. Απώτερος στόχος είναι ο τρόπος με τον οποίο ένα βιβλίο μπορεί να βοηθήσει στην αντιμετώπιση της νοητικής υστέρησης.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η εμπειρική έρευνα, στη οποία θα πάρει θέση η πράξη για να επιβεβαιωθεί η θεωρία. Με άλλα λόγια θα ερευνηθεί περίπτωση ενός ατόμου με νοητική υστέρηση και ποια η σχέση του με το βιβλίο.

Μέσα από αυτή την εργασία θα επιχειρηθεί ο ορισμός της νοημοσύνης και τα είδη της, καθώς και η διερεύνηση των παραγόντων που την επηρεάζουν. Θα αναφερθεί ο τρόπος αρνητικής επίρρειας της νοητικής υστέρησης, με σκοπό ναδειχτεί ο τρόπος με τον οποίο ένα βιβλίο μπορεί να βοηθήσει τα άτομα με νοητική υστέρηση να διαμορφώσουν σημαντικά το χαρακτήρα τους και να αντεπεξέλθουν στις διάφορες δυσκολίες της ζωής.

1. ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ

1.1 Τι είναι νοημοσύνη

Ο άνθρωπος ξεχωρίζει από τα ζώα, λόγω της ικανότητάς του να χρησιμοποιεί τη λογική για να μαθαίνει, να καταλαβαίνει και να διαχειρίζεται τις νέες και δύσκολες καταστάσεις. Έτσι, μπορεί να αντιλαμβάνεται και να ξεχωρίζει τα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου, αλλά και τις εσωτερικές του, ψυχικές διεργασίες. Με λίγα λόγια, ο άνθρωπος διαθέτει νοημοσύνη, η οποία ορίζεται από τον Fontana (1995) ως η ικανότητα του ατόμου να βλέπει τις σχέσεις ανάμεσα στα πράγματα και να τις χρησιμοποιεί, για να επιλύει προβλήματα.

Τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται από τον άνθρωπο για να εκφραστεί η νοημοσύνη είναι οι έννοιες και η γλώσσα. Οι έννοιες εκφράζονται μέσα από τις λέξεις και οι λέξεις χρησιμοποιούνται για να χαρακτηριστούν τα αντικείμενα, να εκφραστούν κρίσεις, να γίνουν συλλογισμοί, καθώς και αφηρημένες σκέψεις. Το πλούσιο λεξιλόγιο μπορεί να αποτελεί χαρακτηριστικό της νοημοσύνης ενός ατόμου.

1.2 Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τη νοημοσύνη

Η νοημοσύνη διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο και τα ατομικά χαρακτηριστικά του καθενός παίζουν σημαντικό ρόλο σε αυτό: Η λύση ενός προβλήματος μπορεί να εξαρτάται από την «ευκαμψία» και την ταχύτητα της σκέψης, τη συγκέντρωση της προσοχής, την ευκολία αναδρομής στο παρελθόν, το συσχετισμό του νέου προβλήματος με κάποιο άλλο, γι' αυτό δυο άτομα με διαφορετικά χαρακτηριστικά θα χρειαστούν διαφορετικό χρονικό διάστημα για να λύσουν το ίδιο πρόβλημα και θα το πετύχουν με διαφορετικό τρόπο. Αυτά τα στοιχεία αποτελούν τα κριτήρια, βάσει των οποίων οι άνθρωποι κατατάσσονται σε κατηγορίες ως προς τη νοημοσύνη τους.

Ο L. Thurstone (1938) υποστηρίζει ότι οι διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ των ατόμων στα διάφορα τεστ νοημοσύνης οφείλονται σε επτά πρωτογενείς παράγοντες: τη γλωσσική ικανότητα, τη λεκτική ευχέρεια, την αριθμητική ικανότητα, την αντίληψη του χώρου, τη μηχανική μνήμη, την αντίληψη και την λογική ικανότητα. Κατά παρόμοιο τρόπο ο Gardner (1985) μίλησε για τα διαφορετικά είδη νοημοσύνης, τα οποία θα αναφερθούν αναλυτικά στη συνέχεια.

Οι διαφορές αυτές μπορεί να οφείλονται σε βιολογικούς ή περιβαλλοντικούς παράγοντες. Πρωτεύοντα ρόλο, σε σχέση με τους βιολογικούς παράγοντες, παίζει η κληρονομικότητα, καθώς και βλάβες στη λειτουργία του εγκεφάλου.

Η κακή διατροφή κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας μπορεί, επίσης, μακροχρόνια να επηρεάσει τη νοητική ικανότητα. Έρευνες έχουν δείξει πως τα παιδιά που δεν έχουν τραφεί επαρκώς στα πρώτα στάδια της ζωής τους είναι λιγότερο συνεργάσιμα με τους ενήλικες και έχουν λιγότερα κίνητρα για μάθηση, σε σχέση με τους συνομήλικούς τους, που τράφηκαν επαρκώς. Σημαντική αρνητική επιρροή στην ανάπτυξη της νοημοσύνης μπορεί να προκληθεί από την έκθεση σε ορισμένες τοξίνες, όπως π.χ. στο μόλυβδο, την υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ και από τις προγεννητικές και περιγεννητικές αγχογόνες καταστάσεις.

Από τους περιβαλλοντικούς παράγοντες περισσότερο επηρεάζει το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, το οποίο καθορίζεται συνήθως από την επαγγελματική απασχόληση του ατόμου. Όσο πιο ψηλό είναι το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, τόσο αυξάνεται ο Δείκτης Νοημοσύνης, σε γονείς και παιδιά.

Τα παιδιά που προέρχονται από χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα έχουν λιγότερες πιθανότητες πρόσβασης σε υλικό εξοπλισμό που διεγείρει τη διανοητική δραστηριότητα, όπως, π.χ., τα βιβλία και τα κατασκευαστικά παιχνίδια. Είναι, επίσης, σπάνιο να έχουν κάποιον ενήλικα, που θα αφιερώσει

χρόνο για να τους διαβάσει βιβλία, ή ένα δωμάτιο, όπου μπορούν να μελετήσουν ήσυχα. Επίσης, δεν έχουν την ευκαιρία να λάβουν σύνθετα λεκτικά ερεθίσματα από άτομα του περιβάλλοντός τους και να ενθαρρυνθούν στη σχολική τους απόδοση από γονείς που τρέφουν υψηλές φιλοδοξίες γι' αυτά (Fontana, 1981).

Σύμφωνα με μελέτες που έχουν γίνει σε δίδυμα υιοθετημένα παιδιά, υπάρχουν ενδείξεις ότι σημαντικές περιβαλλοντικές αλλαγές επηρεάζουν τη νοημοσύνη τους (Howe, 1997). Οι μελέτες στην πλειονότητά τους υποστηρίζουν ότι ο δείκτης νοημοσύνης των υιοθετημένων παιδιών, των οποίων οι βιολογικοί γονείς είχαν δείκτη νοημοσύνης κάτω από το μέσο όρο, μπορούσε να ανεβεί πάνω από το μέσο όρο (Locurto, 1990). Σε μια παλαιότερη μελέτη (Skodac & Skeels, 1949) βρέθηκε ότι ο δείκτης νοημοσύνης των υιοθετημένων παιδιών ήταν 21 μονάδες πάνω από τους αντιστοίχους των βιολογικών τους μητέρων, ενώ σε άλλες έρευνες η διαφορά αυτή έφθασε τις 30 μονάδες. Οι συγγραφείς απέδωσαν τη σημαντική αυτή αύξηση στο κοινωνικο-οικονομικά ανώτερο οικογενειακό περιβάλλον, στο οποίο τοποθετήθηκαν τα υιοθετημένα παιδιά.

Συνοπτικά, οι έρευνες που μελέτησαν τις επιδράσεις των υιοθεσιών στη νοημοσύνη των παιδιών καταλήγουν στη διαπίστωση ότι η έγκαιρη υιοθέτηση από οικογένειες υψηλότερου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου από τη φυσική οικογένεια μπορεί να οδηγήσει σε σημαντική αυτής της νοημοσύνης (Howe, 1997). Κατ' αντίστοιχο τρόπο, διάφορες μελέτες παρέμβασης (intervention studies), που σχεδιάστηκαν για να αντισταθμίσουν τις ελλείψεις του οικογενειακού περιβάλλοντος, έδειξαν μεγάλες βελτιώσεις στο δείκτη νοημοσύνης, όταν τα παιδιά εξοπλίζονταν με γνώσεις και δεξιότητες.

1.3 Η επίδραση των αισθήσεων στη νοημοσύνη

Οι αισθήσεις αποτελούν το εργαλείο, με το οποίο ο άνθρωπος αλληλεπιδρά με το περιβάλλον του. Από αυτές εξαρτώνται και επηρεάζονται πολλές ικανότητες, όπως η οξυδέρκεια, η αντίληψη και η κρίση, η ανταλλαγή

πληροφοριών, επομένως η μάθηση και η προσωπική εξέλιξη. Οι πληροφορίες που δεχόμαστε καθημερινά αποτελούν ερεθίσματα για τα αντίστοιχα τμήματα του εγκεφάλου, κι έτσι, για παράδειγμα, κάποιος που ασχολείται από μικρός με μουσική είναι πιθανό να γίνει καλός μουσικός, ενώ κάποιος άλλος που του αρέσει να ασχολείται με μαθηματικά, καλός μαθηματικός κ.ο.κ.

Όταν, λόγω κάποιας αισθητηριακής αναπηρίας, εμποδίζεται η πρόσληψη πληροφοριών από το περιβάλλον, ο ρυθμός και η διαδικασία νοητικής ανάπτυξης επηρεάζονται αρνητικά. Ένα άτομο με σοβαρό πρόβλημα όρασης δυσκολεύεται να κατακτήσει έννοιες αντικειμένων, σχημάτων και χρωμάτων και, πολύ περισσότερο, τις αφηρημένες έννοιες, όπως π.χ. «εδώ» ή «εκεί». Παρόμοιο πρόβλημα παρουσιάζεται και στην περίπτωση κωφών ατόμων. Οι κωφοί δεν λαμβάνουν καθόλου ακουστικά ερεθίσματα και αυτό έχει επιπτώσεις στην κατάκτηση κάποιων εννοιών που σχετίζονται με ήχους, αλλά και τον ρυθμό αντίληψης αλλαγών στο περιβάλλον. Η χειρότερη περίπτωση αισθητηριακής αναπηρίας, όμως, είναι όταν υπάρχει συνδυασμός κώφωσης και τύφλωσης, οπότε το άτομο δε λαμβάνει σχεδόν καθόλου ερεθίσματα από το περιβάλλον και, επομένως, επιβραδύνεται δραματικά τόσο η νοητική, όσο και η ψυχοσυναισθηματική του ανάπτυξη.

Η ανάπτυξη της γνώσης και της ευφυΐας εξαρτώνται σημαντικά από τα συναισθήματα που προκαλούνται από τις αισθήσεις και τις εμπειρίες μας. Για παράδειγμα, αν δεν υπήρχε η αίσθηση του πόνου, δε θα μπορούσε ο άνθρωπος να ξεχωρίσει τις επικίνδυνες καταστάσεις και να αναπτύξει στρατηγικές για να τις αποφύγει.

1.4 Η επίδραση του σχολείου και της εκπαίδευσης στη νοημοσύνη

Ο θεσμός του σχολείου μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό παράγοντα διαφοροποίησης του επιπέδου νοημοσύνης. Σύμφωνα με επιστημονικές μελέτες,

η διακοπή της σχολικής φοίτησης συνδέεται με χαμηλό δείκτη νοημοσύνης. Όσο περισσότερα είναι τα χρόνια απουσίας από το σχολείο, τόσο πιο χαμηλός είναι ο δείκτης νοημοσύνης (Howe, 1997).

Έρευνες που έγιναν στη Σουηδία με παιδιά ηλικίας 13 ετών, τα οποία είχαν ίδιο κοινωνικό-οικονομικό υπόβαθρο και φοιτούσαν στις ίδιες σχολικές τάξεις, έδειξαν ότι τα παιδιά που εγκατέλειψαν το σχολείο είχαν μια απώλεια περίπου 1.8 μονάδων στο δείκτη νοημοσύνης, κατά μέσο όρο, για κάθε έτος που δεν ολοκλήρωναν το γυμνάσιο (Harnquist, 1968).

Παρόμοιες έρευνες που έγιναν τη δεκαετία του 1960 στη Virginia των ΗΠΑ έδειξαν ότι το κλείσιμο των σχολείων που έγινε για να εμποδιστεί η φυλετική επιμειξία είχε πολύ αρνητικές επιδράσεις στο δείκτη νοημοσύνης των παιδιών, ο οποίος μειώθηκε κατά μέσο όρο 6 μονάδες ανά έτος απώλειας του σχολείου.

Με βάση τις πιο πάνω μελέτες, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η νοημοσύνη δεν είναι αμετάβλητη, αλλά επηρεάζεται από το οικογενειακό, σχολικό και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, επομένως μπορεί να βελτιωθεί σημαντικά. Αυτή η θέση όμως δε γίνεται δεκτή από όλους τους ψυχολόγους. Κάποιοι προβάλλουν αντιρρήσεις ως προς τη βελτίωση της νοημοσύνης και ισχυρίζονται ότι οι αυξήσεις στο δείκτη νοημοσύνης είναι προσωρινές και μετά από κάποιο διάστημα εξανεμίζονται, με αποτέλεσμα τα παιδιά να επανέρχονται στην αρχική τους νοητική κατάσταση, η οποία παραμένει «παγιωμένη και στατική».

Το γεγονός ότι οι αυξήσεις στο δείκτη νοημοσύνης επιβραδύνονται, ύστερα από κάποια διαστήματα και κάτω από ορισμένες περιστάσεις, θεωρείται φυσικό. Αυτό συμβαίνει όταν δεν υπάρχουν συνεχείς ευκαιρίες, οι οποίες να ευνοούν τη χρήση και εφαρμογή των νέων ικανοτήτων. Αυτό συνέβη σε αρκετές περιπτώσεις παιδιών που παρακολούθησαν παρεμβατικά προγράμματα και, ενώ η νοημοσύνη τους αρχικά αυξήθηκε, στη συνέχεια μειώθηκε, αφού επέστρεψαν στο αρχικό οικογενειακό περιβάλλον. Εκεί κυριαρχούσε και πάλι η φτώχεια και

η ανεργία και απουσίαζαν οι ευκαιρίες να ασκούν τις ικανότητες, τις οποίες είχαν αποκτήσει στα παρεμβατικά προγράμματα, όπως απουσίαζε και το ευρύτερο εκπαιδευτικό – μαθησιακό κλίμα (Howe, 1997).

Αυτό όμως που μας ενδιαφέρει είναι η διαπίστωση ότι η νοημοσύνη δεν είναι αναλλοίωτη, αλλά μπορεί να αυξηθεί και, μάλιστα, ουσιαστικά. Το σχολείο όμως δεν είναι ο μοναδικός φορέας, που έχει την ευθύνη να προσφέρει τα κατάλληλα ερεθίσματα, τα οποία θα βοηθήσουν την νοητική ανάπτυξη των παιδιών. Εξίσου σημαντικό ρόλο, αν όχι μεγαλύτερο, έχει και το οικογενειακό περιβάλλον.

1.5 Είδη νοημοσύνης

Ο Gardner (1985) υποστήριξε ότι δεν υπάρχει ένα μόνο είδος νοημοσύνης, το οποίο θεωρείται σημαντικό για την επιτυχία στη ζωή. Μέσα από τις έρευνές του με παιδιά εντόπισε δεδομένα που έδειχναν πως οι διάφορες λειτουργίες είχαν ως πηγή διαφορετικά κέντρα στον εγκέφαλο. Αυτός ο πλουραλισμός της ευφυΐας οδήγησε στην αναθεώρηση του δείκτη νοημοσύνης και της ιδέας ότι η ευφυΐα αποτελεί απλώς εμφάνιση βιολογικού δυναμικού, το οποίο υπάρχει μέσα στον άνθρωπο. Η νέα θεωρία βασίζεται πάνω σε μετρήσεις με τεστ, όπως οι περισσότερες μέχρι τώρα θεωρίες νοημοσύνης. Η νέα αυτή πρόταση δέχεται την ύπαρξη οκτώ τουλάχιστον ειδών νοημοσύνης. Τα περισσότερα τεστ νοημοσύνης μελετούν είτε τη γλώσσα, είτε τη λογική ή και τα δύο, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τα άλλα έξι είδη.

Αν και όλοι διαθέτουμε τμήματα και από τα οκτώ είδη νοημοσύνης, συχνά υπάρχουν άνθρωποι που έχουν ιδιαίτερα ανεπτυγμένο ένα από αυτά. Είναι αδύνατο, όμως, να βρούμε δύο άτομα με τον ίδιο ακριβώς συνδυασμό νοημοσύνης, αφού κάθε άτομο έχει ένα μοναδικό συνδυασμό ικανοτήτων, ακόμη και οι ομοζυγώτες δίδυμοι, επειδή οι εμπειρίες τους είναι διαφορετικές και η νοημοσύνη του καθενός εξελίσσεται διαφορετικά.

Οι οκτώ τύποι νοημοσύνης που εντόπισε ο Gardner είναι οι εξής:

- I. Η *Γλωσσική*, η οποία αναφέρεται στην ικανότητα να διακρίνουμε την επιδεξιότητα με τις λέξεις, τη γλώσσα και τον συνδυασμό προτάσεων μεταξύ τους, για την έκφραση ιδεών. Όσοι έχουν ανεπτυγμένη γλωσσική νοημοσύνη είναι ευαίσθητοι στη σημασία των λέξεων, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο ακούγονται. Είναι πολύ ικανοί στις αφηγήσεις, τις μονολογικές παρουσιάσεις, τις απαγγελίες, τη συζήτηση, τις διαλεκτικές αντιπαραθέσεις, τις ημερολογιακές καταγραφές, τις γραπτές εργασίες, τις περιλήψεις.
- II. Η *Λογικο-μαθηματική* νοημοσύνη αφορά τις σχέσεις αιτιών και αποτελεσμάτων και τις λύσεις προβλημάτων, τις κατηγοριοποιήσεις, τις ιεραρχήσεις, τις διερευνήσεις, τις αναλύσεις, τους συλλογισμούς, τις γενικεύσεις, τις ποσοτικοποιήσεις, τους υπολογισμούς αξίας, μεγέθους, βάρους, απόστασης και χρόνου.
- III. Η *Μουσική* νοημοσύνη σχετίζεται με ήχους, ρυθμούς και μελωδίες. Η σκέψη περνά μέσα από το φίλτρο της μουσικότητας, γι' αυτό και υπάρχει στενή σχέση μεταξύ της μουσικής, των συναισθημάτων και της αντίληψης του κόσμου.
- IV. Με τη *Χωροταξική* νοημοσύνη υπάρχει η τάση να σκεφτόμαστε με εικόνες και μπορούμε να σχηματίσουμε νοητικά μοντέλα του κόσμου στο μυαλό μας. Τα άτομα με ανεπτυγμένη χωρική νοημοσύνη προσανατολίζονται καλά στο χώρο και μπορούν, π.χ., να χωρέσουν πολλά πράγματα σε κάποιο χώρο, να φτιάχνουν γραφικές παραστάσεις και μοντελοποιήσεις και έχουν εικαστικές και εποπτικές επιδόσεις.
- V. Όσοι έχουν ανεπτυγμένη *Σωματική – κιναισθητική* νοημοσύνη σκέφτονται μέσω της κίνησης και χρησιμοποιούν το σώμα τους με επιδέξιο και εκφραστικό τρόπο.

- VI. Η *Διαπροσωπική* νοημοσύνη είναι απαραίτητη στην αλληλεπίδραση με άλλα άτομα, στην κατανόηση κοινωνικών καταστάσεων και στην πρόβλεψη κοινωνικών συνεπειών. Τα άτομα αυτά ασχολούνται με συλλογικές διαδικασίες, ομαδικές εργασίες, αλληλο-διδασκαλία, διαπροσωπικές διαμεσολαβήσεις, διαχείριση κρίσεων.
- VII. Η *Ενδοπροσωπική* νοημοσύνη αναφέρεται στην κατανόηση και τη γνώση του εαυτού μας. Τα άτομα με ανεπτυγμένη ενδοπροσωπική νοημοσύνη δουλεύουν πολύ στη βελτίωση της συμπεριφοράς τους κι ενδιαφέρονται στον τρόπο με τον οποίο αυτή επιδρά στην ψυχολογία των ανθρώπων που τους περιστοιχίζουν. Είναι επιδέξιοι στην έκφραση συναισθημάτων, στην αναπόληση, στον αναστοχασμό, στις προσωπικές επιλογές, τις προσωπικές νοηματοδοτήσεις, τους προσωπικούς προγραμματισμούς, τις ατομικές εργασίες, την αυτοαξιολόγηση, την αυτορυθμιζόμενη μάθηση.
- VIII. Η *Νατουραλιστική* νοημοσύνη συνδέεται με την ικανότητα αναγνώρισης των φυσικών μορφών και την τάση επικοινωνίας με τη φύση και τα ζώα. Τα άτομα με νατουραλιστική νοημοσύνη είναι ικανά στην κατανόηση των μοτίβων της ζωής και των φυσικών δυνάμεων.

1.6 Συναισθηματική νοημοσύνη

Η συναισθηματική νοημοσύνη, μέχρι να καταλήξει σε αυτό τον ορισμό, άλλαξε πολλές ονομασίες. Ο Thorndike (1920) χρησιμοποιεί τον όρο κοινωνική νοημοσύνη (social intelligence). Αργότερα ο Gardner και ο Hatch (1989) την καθιέρωσαν με τον όρο «διαπροσωπική νοημοσύνη» (interpersonal intelligence). Το 1993 ο Gardner αναθεωρεί την ορολογία και τη μετατρέπει σε προσωπική νοημοσύνη (personal intelligence. 1993). Μετά από σχετική έρευνα, οι Goleman

και Cooper, την ονόμασαν συναισθηματικό πηλίκιο (emotional quotient. 1996). Με παρέμβαση του Steiner (1997), μετατρέπεται σε συναισθηματική παιδεία (emotional literacy). Η επικρατέστερη ορολογία είναι η γνωστή «συναισθηματική νοημοσύνη» των Salovey & Mayer (1990) και του Goleman (1996).

Ο Goleman (1997 b) καθορίζει τη σημασία της συναισθηματικής νοημοσύνης ως τη γνώση από κάποιον γι' αυτό που αισθάνεται και την ικανότητα να χειρίζεται τα συναισθήματα χωρίς αυτά να τον παρασύρουν, να μπορεί να παρακινεί τον εαυτό του να επιτελεί δημιουργικές και αποδοτικές εργασίες και, τέλος, να αντιλαμβάνεται τα συναισθήματα των άλλων και να χειρίζεται τις σχέσεις αποτελεσματικά.

Σύμφωνα με τον Martinez (1997), είναι «μια σειρά από άγνωστες δεξιότητες και ικανότητες που επηρεάζουν τις δυνατότητες ενός ατόμου στην αντιμετώπιση περιβαλλοντικών απαιτήσεων και πιέσεων».

1.7 Διανοητική Νοημοσύνη

Η Διανοητική νοημοσύνη ή, αλλιώς, ευφυΐα, σχετίζεται με το αριθμητικό και γνωστικό κομμάτι της νοημοσύνης και ελέγχει την λογική. Συνδέεται με τη δυνατότητα του εγκεφάλου να σκέφτεται, να εκλογικεύει, να αντιλαμβάνεται αφηρημένες έννοιες, να λύνει προβλήματα και να μαθαίνει, επομένως είναι απαραίτητη για την εκτέλεση διαφόρων χειρωνακτικών ή άλλων λειτουργιών που απαιτούν γνώσεις. Με τη διανοητική νοημοσύνη δίνεται η δυνατότητα στον άνθρωπο να χρησιμοποιεί ευέλικτα συμβολικές λειτουργίες, όπως, π.χ., ο συλλογισμός και η ανάμνηση, για καλύτερη αντίληψη καταστάσεων και όρων του περιβάλλοντος. Είναι μια λειτουργία η οποία προκαθορίζεται από τη γέννηση του ανθρώπου και αναπτύσσεται μέχρι κάποια ηλικία. Όταν

υποστεί φθορά, είτε από ατύχημα είτε από γηρατειά, η επαναφορά της είναι πολύ δύσκολη, μέχρι αδύνατη.

1.8 Πνευματική νοημοσύνη

Η πνευματική νοημοσύνη είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη σωστή λειτουργία της διανοητικής και της συναισθηματικής νοημοσύνης. Με αυτήν αντιμετωπίζουμε και επιλύουμε προβλήματα ουσίας και αξίας, τοποθετούμε την ζωή και τις πράξεις μας σε ένα ευρύτερο, πλουσιότερο και βαθύτερο πλαίσιο. Για να θεωρηθεί ότι κάποιος έχει ανεπτυγμένη πνευματική νοημοσύνη, πρέπει να χαρακτηρίζεται από ενεργή και αυθόρμητη προσαρμοστικότητα, μεγάλο βαθμό αυτοσυνείδησης, ικανότητα αντιμετώπισης της οδύνης, ικανότητα έμπνευσης από οράματα και ιδανικά, την άρνηση πρόκλησης βλάβης στο συνάνθρωπο, στα ζώα και στη φύση γενικότερα. Πρέπει να έχει την τάση να βλέπει τη σχέση ανάμεσα στα διαφορετικά πράγματα, την τάση να αναρωτιέται πάνω σε θεμελιώδη υπαρξιακά ζητήματα και να αναζητεί ουσιαστικές απαντήσεις, την ικανότητα να λειτουργεί κατά της συμβατικότητας, να είναι ανοικτός στην υπερπροσωπική – υπερβατική ψυχολογική εμπειρία και την πλήρη αυτοπραγμάτωση ή αφύπνιση ή φώτιση.

Η πνευματική νοημοσύνη είναι αυτή που μας κάνει να αναρωτιόμαστε για τα πιο έντονα υπαρξιακά προβλήματα της ζωής, τα οποία παρουσιάζονται έξω από το πεδίο του καθημερινού και αναμενόμενου. Είναι η λειτουργία που δραστηριοποιείται στη δημιουργικότητα. Η πνευματική νοημοσύνη και η βαθιά διαίσθηση της ουσίας και της αξίας των πραγμάτων μας καθοδηγεί, όταν βρισκόμαστε στο «όριο». Είναι η συνείδησή μας.

2. ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ

2.1 Φάσεις εξέλιξης του εγκεφάλου από τη γέννηση του ανθρώπου

Η διαδικασία ανάπτυξης και ωρίμανσης του εγκεφάλου, από την αρχή της δημιουργίας του εμβρύου μέχρι την ενηλικίωση, αποτελεί μια εξαιρετικά περίπλοκη διαδικασία, η μελέτη της οποίας βρίσκεται σε αρχικά στάδια. Σύμφωνα με ορισμένες ενδείξεις, η ανάπτυξη και ωρίμανση του εγκεφάλου επιτελείται με εντατικούς ρυθμούς κατά την εμβρυϊκή περίοδο. Μια δεύτερη περίοδος εντατικής ωρίμανσης παρατηρείται μετά τη γέννηση, ιδίως μεταξύ 2–12 μηνών.

Στις περιόδους εντατικής ανάπτυξης ο εγκέφαλος είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος σε εξωγενείς επιδράσεις που μπορούν να ασκήσουν μόνιμη επίδραση, ενώ παρόμοιες επιδράσεις εκτός των περιόδων αυτών δε θα οδηγήσουν σε μη αναστρέψιμες αλλαγές. Είναι αυτές οι κρίσιμες περίοδοι ευαισθησίας, κατά τις οποίες υπάρχει έντονη νευρωνική «πλαστικότητα».

Η διαφοροποίηση και ωρίμανση συνεχίζεται και στη διάρκεια της παιδικής και εφηβικής ηλικίας. Η ανάπτυξη οφείλεται, σύμφωνα με ενδείξεις, στην ανάπτυξη δικτύων και στα δύο ημισφαίρια και σχετίζεται με την αύξηση των γνωστικών ικανοτήτων και των λειτουργιών του λόγου.

Από τη γέννηση και έπειτα η ανάπτυξη και ωρίμανση του εγκεφάλου εξαρτάται και από την εμπειρία, που θα συμβάλει στη δημιουργία λειτουργικών δικτύων και συνάψεων. Απουσία εμπειρίας, π.χ., λόγω απομόνωσης, θα αφήσει τα δίκτυα αδρανή, ενώ, αντιθέτως, ένα περιβάλλον πλούσιο σε ερεθίσματα θα δραστηριοποιήσει αυτά που έχουν ήδη αναπτυχθεί.

2.2 Δυνατότητες εκγύμνασης και ενδυνάμωσης του εγκεφάλου

Από τη στιγμή που έρχεται κανείς στον κόσμο το νευρικό του σύστημα συνεχώς αναπτύσσεται. Ιδιαίτερως, όπως λέχθηκε πιο πάνω, κατά τους πρώτους μήνες της ζωής, η ανάπτυξη είναι ραγδαία. Τα νευρικά κύτταρα δημιουργούν νέα μονοπάτια, τόσο μεταξύ των διαφόρων περιοχών του εγκεφάλου, όσο και μεταξύ εγκεφάλου και περιφερικού νευρικού συστήματος (από και προς την σπονδυλική στήλη και τον εγκέφαλο).

Ως βρέφη έχουμε την έμφυτη τάση να εκγυμνάσουμε τον εγκέφαλο, ώστε να «αναγκάσουμε» το σώμα μας να χτίσει νέα μονοπάτια προς τις σημαντικές περιοχές. Όλοι έχουμε παρατηρήσει ένα βρέφος που κάνει αδέξιες κινήσεις, προσπαθώντας να επεξεργαστεί ένα αντικείμενο με τα χέρια του. Αυτό το παιχνίδι περιέργειας, όμως, είναι στην πραγματικότητα ένας πρωταρχικός μηχανισμός ανάπτυξης του νευρικού συστήματος που θα έχει ως αποτέλεσμα τον τελικό συντονισμό των κινήσεων του παιδιού μετά από κάποια περίοδο ανάπτυξης. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει με όλα τα νευρικά δίκτυα του σώματος μας: όραση, ακοή, όσφρηση, κτλ.

Όσο κάποιος ασκείται σε μια δραστηριότητα, τόσο καλύτερος γίνεται τελικά, μιας και δυναμώνει ο εγκέφαλός του. Οι επιστήμονες λένε ότι ποτέ δεν είναι αργά για να αρχίσει κάποιος να ασκεί τον εγκέφαλό του. Μπορεί η ανάπτυξή του να είναι ραγδαία στα πρώτα χρόνια της ζωής, αργότερα, όμως, παρατηρείται μια σταδιακή μείωση του ρυθμού ανάπτυξης. Αυτό δε σημαίνει, ασφαλώς, μηδενική ανάπτυξη των νευρικών κυττάρων. Τα υπάρχοντα κύτταρα μπορούν να απλώσουν τους δενδρίτες και τους άξονές τους και να δημιουργήσουν νέες συνάψεις μεταξύ τους. Το ερώτημα, επομένως, δεν είναι το «πότε» κάποιος μπορεί να ξεκινήσει να ασκεί τον εγκέφαλό του για να δει αποτελέσματα, αλλά το «πώς» πρέπει να το κάνει αυτό.

2.3 Δυνατότητες αναδιοργάνωσης του εγκεφάλου

Ο εγκέφαλος αποτελεί ένα ευαίσθητο όργανο του ανθρωπίνου σώματος και η λειτουργία του μπορεί να επηρεαστεί από διάφορους παράγοντες, όπως διάφορες ασθένειες και είδη μολύνσεων (εγκεφαλίτιδα, απόστημα εγκεφάλου), αγγειακά επεισόδια, που αποτελούνται από εγκεφαλικές αιμορραγίες, εγκεφαλικές μαλακύνσεις, ισχαιμία κτλ., όγκο και καρκίνο του εγκεφάλου, που πολλές φορές οδηγεί τον ασθενή σε θάνατο, υδροκεφαλισμό, παρεγκεφαλίτιδα, διόγκωση εγκεφάλου κτλ.

Βασικότερη, όμως, αιτία πρόκλησης βλάβης στη λειτουργία του εγκεφάλου, είναι οι κακώσεις, οι οποίες έχουν αυξηθεί σημαντικά, λόγω των αυτοκινητιστικών και βιομηχανικών ατυχημάτων.

Η ανάπτυξη του εγκεφάλου ξεκινάει κατά την εμβρυϊκή ηλικία μέχρι την γέννηση, οπότε διαμορφώνεται σε μεγάλο ποσοστό. Στην ενήλικη ζωή συνεχίζει να αναπτύσσεται, χάρη σε δυο συγκεκριμένες περιοχές του εγκεφάλου: Την ζώνη γύρω από τις κοιλίες και τον ιππόκαμπο, που είναι το κέντρο της μνήμης. Το βασικό χαρακτηριστικό τους είναι ότι έχουν την ικανότητα να παράγουν νευρώνες. Οι νευρώνες είναι τα κύτταρα που μεταφέρουν τα ηλεκτρικά σήματα, δηλαδή τις πληροφορίες που παίρνουμε από το περιβάλλον.

Ακριβώς με αυτόν τον τρόπο ο ενήλικος εγκέφαλος διατηρεί την ικανότητα να φτιάχνει νέους νευρώνες όποτε και όπου χρειάζονται. Μπορεί, π.χ., να χρησιμοποιηθούν για την επούλωση κάποιου τραύματος ή για να φτιάξουν νέα δίκτυα σε περίπτωση εκμάθησης νέων δεξιοτήτων. Η ικανότητα αυτή του εγκεφάλου λέγεται *πλαστικότητα* και είναι αυτή που μας βοηθάει να μαθαίνουμε καινούργια πράγματα συνεχώς και να τα θυμόμαστε. Αυτό γίνεται σε όλη την ενήλικη ζωή, μέχρι και τα γεράματα, μόνο που καθώς περνάνε τα χρόνια μειώνεται λίγο.

3. ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ

3.1 Ορισμός νοητικής υστέρησης

Ορισμένα άτομα, με βάση αναγνωρισμένες μεθόδους μέτρησης της νοημοσύνης, έχουν χαμηλό δείκτη νοημοσύνης και κατατάσσονται στην κατηγορία των νοητικά υστερούντων. Βασικό χαρακτηριστικό τους είναι η μειωμένη διανοητική και προσαρμοστική τους συμπεριφορά και λειτουργικότητα (Harris, 1995), που εκδηλώνεται κατά τη γέννηση ή νωρίς στην ζωή τους, έως το 16^ο έτος. Αποτέλεσμα είναι το άτομο να καθίσταται ανίκανο να προσαρμοστεί στο κοινωνικό περιβάλλον και να επιβιώσει χωρίς επίβλεψη, έλεγχο και εξωτερική βοήθεια (Χρηστάκης, 2006).

Ο Αμερικανός ψυχολόγος Edgar Doll (1941) περιγράφει τη νοητική υστέρηση ως μια κατάσταση αδυναμίας στην κοινωνική προσαρμογή, η οποία είναι παρούσα κατά τη γέννηση ή εμφανίζεται κατά την πρώτη παιδική ηλικία και οφείλεται σε κάποια εξελικτική αναστολή, λόγω οργανικών αιτιών. Η κατάσταση αυτή είναι ανίατη, είτε εφαρμόζουμε θεραπευτική αγωγή είτε κατάλληλη άσκηση. Με τον ορισμό αυτό καθιερώθηκαν 6 βασικά κριτήρια για τη διάγνωση της νοητικής υστέρησης: Η ανεπαρκής κοινωνική προσαρμογή, η ανεπαρκής νοητική ανάπτυξη, η κοινωνική ανεπάρκεια κατά την ώριμη ηλικία, η εμφάνισή της κατά τη γέννηση ή την πρώτη παιδική ηλικία, η ύπαρξη οργανικών αιτιών και η εξάρτηση του ατόμου από άλλους σε όλη του τη ζωή (Χρηστάκης, 2006).

Η νοημοσύνη ορίζεται διαφορετικά, ανάλογα με την έμφαση στο επίπεδο των γνωστικών δεξιοτήτων ή σε πιο πρακτικές δεξιότητες καθημερινής ζωής. Ένας ορισμός στηριζόμενος μόνο στο επίπεδο των γνωστικών δεξιοτήτων ή, αντιθέτως, μόνο στις δεξιότητες προσαρμογής, είναι ατελής. Στις περιπτώσεις νοητικής υστέρησης το βασικό χαρακτηριστικό είναι η περιορισμένη ικανότητα μάθησης· όμως, άτομα με χαμηλό δείκτη νοημοσύνης μπορεί να λειτουργούν

επαρκώς σε μη απαιτητικά περιβάλλοντα, ενώ άτομα με επαρκές επίπεδο γνωστικών δεξιοτήτων μπορεί να μην είναι σε θέση να λειτουργήσουν σε πλαίσια με αυξημένες απαιτήσεις (Κωτσόπουλος, 2004).

3.2 Αίτια νοητικής υστέρησης

Η νοητική υστέρηση μπορεί να οφείλεται σε οργανικά αίτια, τα οποία συνδέονται κυρίως με τις βαρύτερες μορφές νοητικής υστέρησης και προκαλούνται από περιβαλλοντικούς ή κληρονομικούς παράγοντες. Επίσης, τα αίτια μπορεί να είναι αποτέλεσμα διαφόρων γεγονότων που συμβαίνουν κατά τη διάρκεια της κύησης, του τοκετού ή της παιδικής ηλικίας. Για παράδειγμα, η φυσιολογική ανάπτυξη ενός μωρού ή ενός παιδιού μπορεί να επηρεαστούν από την ελλιπή διατροφή της μητέρας στην διάρκεια της κύησης, από μια γενετική ανωμαλία, από έλλειψη οξυγόνου στον τοκετό ή μηνιγγίτιδα στην παιδική ηλικία. Σε πολλές περιπτώσεις, το αίτιο της νοητικής υστέρησης είναι άγνωστο και απλώς περιγράφεται ως ατύχημα κατά τον τοκετό.

Τα αίτια που προκαλούν νευρολογικές βλάβες και οδηγούν σε κάποια εγκεφαλική ανωμαλία μπορεί να είναι:

- 1. Κληρονομικοί παράγοντες.*
- 2. Χρωμοσωμικές ανωμαλίες κατά τη διαδικασία της μείωσης (ή μίτωσης), όπως η λανθασμένη κατανομή των χρωμοσωμάτων. Τέτοια λάθη είναι, για παράδειγμα, η απώλεια ενός χρωμοσώματος, η παρουσία ενός επιπλέον, η ανταλλαγή τμημάτων που ανήκουν στο ίδιο ζεύγος κτλ. Γίνεται, δηλαδή, ανώμαλη σύζευξη, με αποτέλεσμα να διαφοροποιείται η σύνθεση, η μορφή και το μέγεθος του χρωμοσώματος, επομένως και του κυττάρου. Αποτέλεσμα της ανωμαλίας αυτής είναι διάφορες ανωμαλίες ή σύνδρομα στο σώμα και τις λειτουργίες του ανθρώπου. Μια τέτοια ανωμαλία είναι η «τρισωμία 21» ή σύνδρομο Down (Χρηστάκης, 2006).*

3. *Ανωμαλίες μεταβολισμού*, όπως η ελλιπής παραγωγή ενζύμων που χρειάζονται για την κανονική κατασκευή και λειτουργία του οργανισμού, η παραγωγή νέων ενζύμων και πρωτεϊνών διαφορετικών από αυτές που θεωρούνται κανονικές για τον άνθρωπο. Η ασυμφωνία αυτή μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα το θάνατο ή διάφορες βιοχημικές ανωμαλίες, όπως είναι η φαινυλκετονουρία (phenylketonuria PKU) και η γαλακτοζαιμία, οι οποίες μπορούν να προκαλέσουν νοητική υστέρηση,
4. *Προγεννητικά αίτια*, αφού το έμβρυο είναι ιδιαίτερα ευάλωτο κατά τη διάρκεια της κύησης. Οι στατιστικές θεωρούν τους παράγοντες που επιδρούν κατά την περίοδο της εγκυμοσύνης υπεύθυνους για το 38% - 40% των γεννήσεων παιδιών με εγκεφαλική παράλυση. Εξάλλου, και η συχνότητα του εμβρυϊκού θανάτου κατά την προγεννητική περίοδο είναι 2 – 3 φορές μεγαλύτερη από εκείνη που συμβαίνει κατά τον τοκετό και τη νεογνική περίοδο. Κυριότεροι αιτιολογικοί παράγοντες σ' αυτήν την περίπτωση θεωρούνται:
- I. Η Ασυμβατότητα του RH (ρέζους) του αίματος της μητέρας με αυτό του εμβρύου, που, σε ειδικές περιπτώσεις καταστροφής του πλακούντα, μπορεί να προκαλέσει καταστροφή πολλών οργάνων του εμβρύου, μεταξύ των οποίων είναι και ο εγκέφαλος.
  - II. Η εγκεφαλική ανοξία, δηλαδή η έλλειψη οξυγόνου του εγκεφάλου από πρόωρη αποκόλληση ή ρήξη του πλακούντα κτλ. Αν είναι μεγάλη, μπορεί να προκαλέσει ανεπανόρθωτες ζημιές στον εγκέφαλο.
  - III. Τραυματισμοί της εγκύου στην κοιλιακή χώρα από πτώση, ή άλλες εξωτερικές πιέσεις, μπορούν να προκαλέσουν τραύματα στο έμβρυο και, κυρίως, στον εγκέφαλό του, με συνέπειες δυσάρεστες για την ανάπτυξή του. Γι' αυτό, η κοιλιακή χώρα της εγκύου θα πρέπει να περιβάλλεται με ιδιαίτερη φροντίδα.

- IV. Η κακή διατροφή. Κάποιες έγκυες, π.χ., που υποσιτίζονται παρουσιάζουν υψηλό ποσοστό πρόωρων τοκετών, αποβολών και αλλοιώσεων των κυττάρων του εμβρύου. Η κακή διατροφή της εγκύου μπορεί να προκαλέσει ανωμαλίες και στο κεντρικό νευρικό σύστημα του παιδιού, προκαλώντας μελλοντικά ακόμα και μαθησιακές δυσκολίες.
- V. Δηλητηριάσεις από μόλυβδο ή άλλες τοξικές ουσίες, οι οποίες διαπερνούν τον πλακούντα με ευκολία και είναι πολύ επικίνδυνες για τον αναπτυσσόμενο εγκέφαλο. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας, υπολογίζεται ότι 12 εκατομμύρια παιδιά σε υποανάπτυκτες χώρες υποφέρουν από μόνιμη εγκεφαλική βλάβη που οφείλεται στον μόλυβδο. Ένα ποσοστό 3,5% της ελαφράς πνευματικής καθυστέρησης παγκοσμίως οφείλεται σε δηλητηρίαση από μόλυβδο.
- VI. Η χρήση βλαβερών και απαγορευμένων ουσιών (νικοτίνη, ναρκωτικά, οινόπνευμα, αναισθητικά και καταπραϋντικά φάρμακα, βαφές μαλλιών).
- VII. Η ακτινοβολία, ιδιαίτερα τους πρώτους μήνες της κύησης, μπορεί να προκαλέσει διάφορες βλάβες και νοητική υστέρηση στο έμβρυο. Τρανταχτό παράδειγμα η Χιροσίμα και το Ναγκασάκι, όπου έγκυες γυναίκες γέννησαν παιδιά με σοβαρά σωματικά και πνευματικά ελαττώματα.
- VIII. Ασθένειες της εγκύου, όπως η ερυθρά, η τοξοπλάσμωση, ο ιός του απλού έρπητα, η ανεμοβλογιά, η σοβαρή γρίπη και η ιλαρά. Το έμβρυο κινδυνεύει να προσβληθεί από λοιμώξεις καθ' όλη τη διάρκεια της εγκυμοσύνης και, ιδιαίτερα, τους πρώτους μήνες της.

5. Περιγεννητικά αίτια:

- I. Η ανοξία (ασφυξία του εγκεφάλου) κατά τη διάρκεια του τοκετού αποτελεί την κυριότερη αιτία νευρολογικών βλαβών κατά την περιγεννητική περίοδο, αλλά μόνο ένας περιορισμένος αριθμός παιδιών με εγκεφαλική παράλυση έχει ως σαφή αιτιολογία την περιγεννητική ασφυξία. Σε αντίθεση με την εντύπωση που, μέχρι πρόσφατα, είχε επικρατήσει, η ασφυξία του εγκεφάλου δεν είναι η κύρια αιτία αυτής της εγκεφαλικής βλάβης.
- II. Οι τραυματισμοί και αιμορραγία του εγκεφάλου. Αποτελούν τη δεύτερη συχνότερη αιτία εγκεφαλικών βλαβών στο νεογνό κατ' αυτήν την περίοδο.
- III. Η πρόωρη γέννηση αποτελεί αιτία για το 35% περίπου των περιπτώσεων παιδιών με εγκεφαλική παράλυση. Με τη λέξη «πρόωρο» δεν εννοείται μόνο το νεογνό που γεννήθηκε πριν να συμπληρώσει τον κανονικό κύκλο κύησης, αλλά και το τελειόμηνο με βάρος γέννησης κάτω από 2.500 gr. (δυσώριμο).
- IV. Παρατεταμένος τοκετός, δηλαδή η καθυστέρηση της γέννησης του εμβρύου, για δύο ή και περισσότερες εβδομάδες μετά τη συμπλήρωση των κανονικών εβδομάδων της κύησης.

6. Μεταγεννητικά αίτια:

- I. Λοιμώξεις του κεντρικού νευρικού συστήματος, όπως η μηνιγγίτιδα και η εγκεφαλίτιδα.
- II. Εγκεφαλικά τραύματα από οποιαδήποτε αιτία κι αν έχουν προκληθεί, όπως αυτοκινητιστικά ατυχήματα, πτώσεις, σωματική κακοποίηση κτλ.
- III. Παράγοντας παροδικής ή και μόνιμης βλάβης στον εγκέφαλο θεωρείται και η στέρηση της τροφής του νεογνού ή η ανεπαρκής λήψη της, ιδίως στα νεογνά χαμηλού βάρους γέννησης. Σημασία, φυσικά, έχει τότε θα συμβεί ο υποσιτισμός, σε σχέση με το στάδιο ανάπτυξης του εγκεφάλου του

νεογνού. Άλλωστε, η ανεπαρκής θρέψη του παιδιού κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής του επηρεάζει όχι μόνο τη σωματική, αλλά, γενικότερα, την ψυχοκινητική του ανάπτυξη.

- IV. Επικίνδυνος είναι κι ο πολύ υψηλός πυρετός του μωρού που μπορεί να προκαλέσει εγκεφαλικές βλάβες.
- V. Πιθανοί αιτιολογικοί παράγοντες γέννησης παιδιών με εγκεφαλική παράλυση μπορεί να είναι ακόμα και η αναιμία, ο υπερθυρεοειδισμός κι ο διαβήτης της μητέρας, όταν δεν ακολουθείται η κατάλληλη αγωγή.
- VI. Τέλος, πολύ σημαντικοί είναι και οι ψυχοκοινωνικοί παράγοντες, στους οποίους συγκαταλέγονται οι δυσμενείς οικογενειακές και κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες έχουν πολλές φορές ως αποτέλεσμα την ελλιπή φροντίδα του παιδιού, τόσο σε επίπεδο σωματικής υγείας, όσο και σε επίπεδο συναισθηματικής ασφάλειας. Αυτές οι συνθήκες οδηγούν σε μειωμένη παροχή των απαραίτητων μορφωτικών ερεθισμάτων.

Το σημαντικό, όμως, είναι να μην ξεχνάμε ότι, όποια και αν είναι τα αίτια που οδήγησαν ένα παιδί σε αυτήν την κατάσταση, αυτό το παιδί είναι εδώ, ανάμεσά μας, δεν ξέρει καν τι έχει συμβεί και περιμένει από μας αγάπη, στοργή, δυνατότητα για παιχνίδι, ασφάλεια και θεραπευτική φροντίδα. Αυτά είναι, άλλωστε, τα δικαιώματά του.

3.3 Χαρακτηριστικά ατόμων με ήπια νοητική υστέρηση:

Το 85% των ατόμων με νοητική υστέρηση κατατάσσεται στην κατηγορία της ήπιας νοητική στέρησης, η οποία χαρακτηρίζεται από νοητικό επίπεδο που κυμαίνεται από 50 – 55 έως 70 μονάδες. Όσα άτομα έχουν νοητικό δυναμικό περίπου 70 δεν αντιμετωπίζουν ουσιαστικές δυσκολίες στην κοινωνική προσαρμογή και αντεπεξέρχονται, συνήθως, ικανοποιητικά στις απαιτήσεις της

καθημερινής ζωής. Ωστόσο, παρουσιάζονται δυσκολίες στον τομέα του λόγου, οι οποίες μπορεί να περιορίσουν την ανεξαρτησία του ατόμου κατά την ενηλικίωση (Harris, 1995).

Η διάκριση των παιδιών με ελαφρά νοητική υστέρηση από τα φυσιολογικά αναπτυσσόμενα παιδιά δεν είναι εύκολη κατά την πρώτη παιδική ηλικία. Αναγνωρίζονται, συνήθως, αργότερα, στο σχολείο ή κατά την προσχολική περίοδο, κατά την οποία αναμένεται εξέλιξη των κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων. Ήπιες δυσκολίες στις αισθησιοκινητικές λειτουργίες παρατηρούνται συχνά, ενώ σε μικρό ποσοστό ατόμων εντοπίζονται εγκεφαλικές ανωμαλίες. Σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να συνυπάρχει αυτιστική διαταραχή και άλλες αναπτυξιακές διαταραχές, επιληψία, διαταραχές διαγωγής ή σωματικές αναπηρίες.

Κατά την εφηβεία τα άτομα με ελαφριά νοητική υστέρηση μπορεί να αποκτήσουν ακαδημαϊκές γνώσεις αντίστοιχες της ΣΤ' τάξης του δημοτικού σχολείου. Στην ενήλικη ζωή αποκτούν, συνήθως, επαρκείς κοινωνικές και επαγγελματικές δεξιότητες, με ελάχιστη εξωτερική υποστήριξη. Ωστόσο, μπορεί να έχουν ανάγκη από καθοδήγηση και βοήθεια σε διαφορετικές πιεστικές καταστάσεις. Πολλά άτομα είναι σε θέση να ζήσουν ανεξάρτητα, αλλά μπορεί να παρουσιάσουν δυσκολίες στις απαιτήσεις του γάμου ή της ανατροφής των παιδιών. Τέλος, τα άτομα με ήπια νοητική υστέρηση προσαρμόζονται κοινωνικά, έτσι που να μπορούν να είναι ανεξάρτητα μέσα στην κοινωνία. Επιτυγχάνουν επαγγελματικές δεξιότητες, όμως μπορεί να χρειάζονται μικρή επίβλεψη και βοήθεια.

3.4 Χαρακτηριστικά ατόμων με μέτρια νοητική στέρηση:

Στη μέτρια νοητική υστέρηση το νοητικό δυναμικό κυμαίνεται από 35 – 40 έως 50 – 55 μονάδες και τα άτομα χαρακτηρίζονται από ήπιες δυσκολίες στις προσαρμοστικές δεξιότητες. Τα άτομα μ' αυτό το νοητικό δυναμικό

προέρχονται, συνήθως, από στερημένα περιβάλλοντα και αποτελούν το 10% του συνόλου των ατόμων με νοητική υστέρηση.

Χαρακτηριστικά αυτής της ομάδας είναι η ποικιλομορφία στο πρότυπο των γνωστικών δεξιοτήτων. Μερικά άτομα έχουν υψηλότερες οπτικές δεξιότητες, σε σύγκριση με τις λεκτικές, είναι σε θέση να αλληλεπιδράσουν κοινωνικά και να επικοινωνήσουν με κατάλληλη βοήθεια.

Ωστόσο, συχνά θεωρείται ότι λειτουργούν σε χαμηλότερο επίπεδο, εξαιτίας διαταραχής στον κινητικό συντονισμό. Οι δεξιότητες λόγου κυμαίνονται από την ικανότητα συμμετοχής σε απλή συζήτηση, έως πολύ απλό λόγο, που περιορίζεται στην κάλυψη των βασικών αναγκών. Τα άτομα που δεν αναπτύσσουν λόγο μπορεί να κατανοούν απλές οδηγίες και να μάθουν να χρησιμοποιούν νοηματική γλώσσα. Οι δεξιότητες αυτοεξυπηρέτησης και οι κινητικές δεξιότητες είναι περιορισμένες. Η σχολική απόδοση είναι σημαντικά περιορισμένη, αλλά τα άτομα υψηλότερης λειτουργικότητας μπορεί να μάθουν στοιχειώδη ανάγνωση, γραφή και αριθμητική. Ως ενήλικες είναι σε θέση να συμμετέχουν σε απλές, πρακτικές, προσεκτικά οργανωμένες δραστηριότητες, αλλά, γενικά, έχουν ανάγκη από σταθερή επίβλεψη. Η ανεξάρτητη διαβίωση είναι σπάνια. Στο μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων αναγνωρίζονται εγκεφαλικές ανωμαλίες και, συχνά, συνυπάρχει αυτιστική διαταραχή, επιληψία ή σωματικές αναπηρίες.

3.5 Χαρακτηριστικά ατόμων με σοβαρή νοητική υστέρηση:

Η σοβαρή νοητική υστέρηση χαρακτηρίζεται από νοητικό δυναμικό που κυμαίνεται από 20 – 25 έως 35 – 40 μονάδες. Τα άτομα μ' αυτό το επίπεδο γνωστικών δεξιοτήτων αποτελούν το 3% - 4% του συνόλου των ατόμων με νοητική υστέρηση.

Κατά την προσχολική ηλικία παρατηρούνται, συχνά, φτωχή κινητική ανάπτυξη και έλλειψη επικοινωνιακού λόγου. Κατά τη σχολική ηλικία μπορεί να μην εμφανιστεί ο προφορικός λόγος και είναι δυνατή η εκπαίδευση σε βασικές

δεξιότητες αυτοεξυπηρέτησης. Η κατάκτηση δεξιοτήτων επιβίωσης εξαρτάται από το επίπεδο των γνωστικών δεξιοτήτων. Στην ενήλικη ζωή το άτομο με σοβαρή νοητική υστέρηση έχει ανάγκη από συστηματική επίβλεψη.

Οι εγκεφαλικές ανωμαλίες και άλλες συνυπάρχουσες διαταραχές είναι συχνές, όπως και στη μέτρια νοητική υστέρηση. Επειδή τα περιθώρια παρέμβασης και αποκατάστασης (στις βαριές κυρίως περιπτώσεις) είναι, πολλές φορές, περιορισμένα, διερωτώνται ορισμένοι, αν αξίζει τον κόπο να δουλέψουμε με αυτά τα παιδιά. Η απάντηση, φυσικά, είναι ότι τα άτομα αυτά μπορούν να εκπαιδευτούν με ένα στοχοθετημένο, εξατομικευμένο και ειδικά διαμορφωμένο πρόγραμμα.

3.6 Χαρακτηριστικά ατόμων με βαριά νοητική υστέρηση:

Στα άτομα με βαριά νοητική υστέρηση το επίπεδο των γνωστικών δεξιοτήτων είναι χαμηλότερο από 20 – 25 μονάδες και οι δυσκολίες προσαρμογής είναι σοβαρές. Διαγιγνώσκεται σε ποσοστό 1 – 2 % του συνόλου των ατόμων με νοητική υστέρηση.

Στις περισσότερες περιπτώσεις εντοπίζονται συγκεκριμένοι οργανικοί παράγοντες, συνυπάρχουν κι άλλες αναπτυξιακές ή οργανικές διαταραχές, καθώς και προβλήματα κινητικότητας, επιληψία, βλάβες της όρασης ή της ακοής. Το ποσοστό συνύπαρξης σοβαρών και πολλαπλών αναπηριών αυξάνει καθώς μειώνεται το επίπεδο των γνωστικών δεξιοτήτων.

Η κατανόηση και η χρήση του λόγου περιορίζεται σε απλές χειρονομίες και η προσαρμοστική λειτουργικότητα ποικίλλει. Το παιδί ή ο ενήλικας μπορεί να συμμετέχει σε απλές ρουτίνες της καθημερινής ζωής, με επίβλεψη και καθοδήγηση. Υπάρχει μεγάλη ανάγκη για αυστηρά δομημένο περιβάλλον, συχνή καθοδήγηση, εκπαίδευση σε τομείς αυτοεξυπηρέτησης και δεξιότητες επικοινωνίας.

Οι άνθρωποι με νοητική υστέρηση δεν είναι όλοι ίδιοι. Διαφέρουν πολύ ο ένας από τον άλλο. Έχουν ανάγκες, αισθήματα και ίδια δικαιώματα, όπως όλοι οι άνθρωποι. Παρόλα αυτά, όμως, έχουν την τάση να μαθαίνουν πιο αργά από τους περισσότερους ανθρώπους και έχουν μεγαλύτερες δυσκολίες σε ορισμένους τομείς, όπως, π.χ., να γίνονται κατανοητοί από τους άλλους, να μαθαίνουν να διαβάζουν ή να γράφουν, να χρησιμοποιούν χρώματα ή να μαγειρεύουν. Πολλοί άνθρωποι με νοητική υστέρηση είναι ικανοί να μάθουν αυτά και πολλά άλλα πράγματα, εφόσον τους δοθεί ικανοποιητική υποστήριξη και εκπαίδευση.

4. ΕΙΔΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΠΟ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΟΡΑΣΗΣ, ΚΙΝΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣΗΣ.

4.1 Εισαγωγή

Αν κάποιος μας ζητούσε να δώσουμε έναν ορισμό για το βιβλίο, το πιο πιθανόν είναι πως θα λέγαμε ότι ένα βιβλίο είναι συλλογή πληροφοριών σε γραμμένα, τυπωμένα ή ζωγραφισμένα φύλλα από χαρτί, περγαμηνή ή κάποιο άλλο υλικό. Είναι φανερό λοιπόν, ότι υπάρχει άμεση σύνδεση της εξέλιξης του βιβλίου με αυτή της γραφής, που συνδέεται άμεσα με την ανάγκη του ανθρώπου να εκφραστεί με κάποιο τρόπο, εκτός από το προφορικό λόγο.

Η εξέλιξη της τεχνολογίας στη σημερινή εποχή εισήγαγε μια εντελώς καινούρια και διαφοροποιημένη μορφή βιβλίου. Με την έννοια «ηλεκτρονικό βιβλίο», πλέον, αναφερόμαστε σε ένα σύνολο πληροφοριών, όπως αυτές υπάρχουν ή θα μπορούσαν να υπάρχουν σε ένα έντυπο βιβλίο, αλλά παρουσιάζονται σε ψηφιακή μορφή.

Μπορούμε να αποκτήσουμε πρόσβαση σε ηλεκτρονικό βιβλίο του Διαδικτύου, CD-ROM, κ.τ.λ. Οι βιβλιοθήκες σήμερα, πέρα από τις συλλογές έντυπου υλικού που διαθέτουν, δημιουργούν ή έχουν πρόσβαση σε ψηφιακές συλλογές ηλεκτρονικών βιβλίων, τόσο για πρακτικούς λόγους (εξοικονόμηση χώρου, ευκολίες αναζήτησης), όσο και για τεχνικούς (πολλά βιβλία πλέον διατίθενται μόνο σε ηλεκτρονική μορφή).

Μεγάλη ποικιλία ηλεκτρονικών βιβλίων μπορούν να παραγγελθούν και να παραδοθούν ηλεκτρονικά, με ταχύτητα 100 σελίδες το λεπτό. Πέρα από τα βιβλία, είναι διαθέσιμα εφημερίδες και άρθρα, 24 ώρες την ημέρα για όλους, φτάνει να υπάρχει πρόσβαση στο internet.

Παρόλ' αυτά, το βιβλίο εξακολουθεί να παραμένει ένας σημαντικός παράγοντας μόρφωσης του ανθρώπου, ανεξάρτητα από την μορφή που μπορεί να πάρει. Ένα βιβλίο μπορεί να μας βοηθήσει να σπάσουμε τις αλυσίδες που μας εμποδίζουν να κατακτήσουμε σημαντικές και αναγκαίες πληροφορίες. Μας

οδηγεί στην ανακάλυψη νέων κόσμων που κάτω από άλλες συνθήκες δε θα μπορούσαμε να γνωρίσουμε. Μας χαρίζει τρόπους ψυχαγωγίας, διεύρυνσης γνώσεων και γίνεται φίλος και σύντροφος, μεταφέροντάς μας εμπειρίες και στιγμές άλλων ανθρώπων.

Οι δάσκαλοι έχουν το βιβλίο σαν σύμμαχο και όπλο, για όλες τις πτυχές μόρφωσης. Από τη διδασκαλία της γλώσσας μέχρι και των μαθηματικών, το βιβλίο αποτελεί το βασικό εργαλείο εκπαίδευσης. Τα παιδιά παρακινούνται να διαβάζουν πολλά λογοτεχνικά βιβλία, με σκοπό να γνωρίσουν εμπράκτως τους κανόνες γραμματικής και να εξοικειωθούν μαζί τους. Συνάμα μπορούν να εμπλουτίσουν το λεξιλόγιό τους και να αποκτήσουν ευχέρεια λόγου.

Πέρα, όμως, από βιβλία λογοτεχνικού περιεχομένου, υπάρχουν και πολλά άλλα είδη, τα οποία ανταποκρίνονται στις ανάγκες ενός αναγνώστη. Κάποια από τα θέματά τους μπορεί να είναι εκπαιδευτικού περιεχομένου, όπως τα μαθηματικά, τα θρησκευτικά, τα νέα ελληνικά, τα αρχαία ελληνικά και πολλά άλλα. Επίσης, μπορεί να έχουν ψυχαγωγικό περιεχόμενο, όπως για παράδειγμα τα λογοτεχνικά, τα μυθιστορήματα, τα παραμύθια, τα διηγήματα, τα ανέκδοτα κτλ.. Υπάρχουν, βέβαια, και πολλές άλλες κατηγορίες βιβλίων.

Το βιβλίο προσφέρεται για όλους τους αναγνώστες, από τους απλούς μαθητές, μέχρι καθηγητές, γονείς, επιστήμονες, ακόμα και για τα άτομα με κάποιες νοητικές, κινητικές ή ψυχικές δυσκολίες.

Οι κατηγορίες ατόμων με τέτοιου είδους προβλήματα είναι:

- Τα άτομα με προβλήματα όρασης
- Τα άτομα με προβλήματα ακοής
- Τα άτομα με νοητική καθυστέρηση
- Τα άτομα με κινητικά προβλήματα, πολλαπλές αναπηρίες, νευρολογικά, ορθοπαιδικά προβλήματα

Πώς μπορούν, όμως, τα άτομα αυτά να αποκτήσουν πρόσβαση σε ένα βιβλίο, χωρίς η αναπηρία τους να αποτελεί εμπόδιο στην παροχή πληροφοριών,

γνώσεων και ψυχαγωγίας; Γιατροί, επιστήμονες, γονείς και καθηγητές, στην προσπάθειά τους να βοηθήσουν, κατέληξαν, μετά από έρευνες, από πειράματα και με την βοήθεια της τεχνολογίας, στο σχεδιασμό κάποιων σημαντικών ειδικών εξοπλισμών. Οι εξοπλισμοί αυτοί παρέχουν στα άτομα με αναπηρίες πρόσβαση σε ψηφιοποιημένα βιβλία, ή, όπως είναι ευρύτερα γνωστά, ηλεκτρονικά βιβλία. Μερικά είδη ειδικού εξοπλισμού αναφέρονται πιο κάτω.

4.2 Λογισμικό Ανάγνωσης / Μεγέθυνσης Οθόνης

Λογισμικό το οποίο μεγεθύνει τουλάχιστον 30 φορές τα δεδομένα της οθόνης του υπολογιστή, με ειδική υποστήριξη, η οποία εξομαλύνει τους χαρακτήρες, για να προσφέρει καλύτερη απεικόνιση στους ψηλούς βαθμούς μεγέθυνσης (antialiasing). Για τη λειτουργία του είναι απαραίτητη η ταυτόχρονη υποστήριξη σύνθεσης φωνής, απεικόνισης σε οθόνη Braille και μεγέθυνσης των στοιχείων της οθόνης του υπολογιστή. Υποστηρίζονται τουλάχιστον η Ελληνική και η Αγγλική γλώσσα, με σκοπό τόσο τη σύνθεση φωνής, όσο και την οδήγηση της οθόνης Braille. Επίσης, μπορεί να συνδεθεί με τη χρήση προγραμμάτων περιήγησης στο Internet και προγράμματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (τουλάχιστον Outlook Express). Παρέχεται δυνατότητα παραμετροποίησης και αυτοματοποίησης μέσω scripts ή μακροεντολών και δυνατότητα επέκτασης του αριθμού χρηστών, με αγορά επιπλέον αδειών χρήσης.

4.3 Συσκευή Μεγέθυνσης οθόνης (Κλειστό κύκλωμα τηλεόρασης)

Η συσκευή αποτελείται από δύο μέρη. Το ένα μέρος αποτελείται από μια σταθερή μονάδα, η οποία περιλαμβάνει την κάμερα και ένα πλαίσιο. Το πλαίσιο αυτό μπορεί να κινηθεί ελεύθερα στις δύο διαστάσεις και πάνω σε αυτό τοποθετείται το αντικείμενο που θέλουμε να μεγεθύνουμε (π.χ. βιβλίο).

Το άλλο μέρος είναι μια οθόνη υπολογιστή, π.χ. VGA ή LCD, στην οποία απεικονίζεται το αντικείμενο σε μεγέθυνση. Η ελάχιστη διαγώνιος της οθόνης

(VGA) που θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί σε ένα τέτοιο σύστημα είναι 17 ίντσες. Επίσης, υπάρχει η δυνατότητα διαχωρισμού της οθόνης του υπολογιστή, έτσι ώστε στο ένα μέρος της να απεικονίζονται οι πληροφορίες του ίδιου του Η/Υ, ενώ στο άλλο μέρος οι πληροφορίες του συστήματος μεγέθυνσης.

Το σύστημα αυτό μπορεί να υποστηρίξει το φυσικό χρώμα, τα τεχνητά χρώματα για την δημιουργία αντιθέσεων, καθώς και την αντιστροφή χρωμάτων (θετικό/αρνητικό). Η μεγέθυνση που επιτυγχάνεται σε αυτό το σύστημα θα πρέπει να είναι τουλάχιστον 40 φορές. Υπάρχουν μεγάλα, ευανάγνωστα πλήκτρα λειτουργίας τοποθετημένα πάνω στο κινητό πλαίσιο της βάσης για την μέγιστη δυνατή εργονομία του χρήστη και παρέχεται η δυνατότητα αυτόματης εστίασης με το πάτημα ενός πλήκτρου.

4.4 Οθόνη Braille

Η οθόνη **Braille** χρησιμοποιεί 8 πιεζοηλεκτρικές ακίδες και διαθέτει πλήκτρα πλοήγησης. Οι ακίδες αυτές ανασηκώνονται ή χαμηλώνουν, για να αντιστοιχούν κάθε φορά στα γράμματα που εμφανίζονται στην οθόνη, μεταφρασμένα σε κώδικα *Braille*. Ο ελάχιστος αριθμός χαρακτήρων Braille που μπορούν να σχηματιστούν στην συσκευή είναι τα 44.

Υπάρχουν τρία βοηθητικά πλήκτρα πλοήγησης στο εμπρός μέρος της συσκευής και έξι προγραμματιζόμενα πλήκτρα στην οριζόντια επιφάνεια της συσκευής. Απαιτείται αυτόνομη τροφοδοσία με ενσωματωμένες επαναφορτιζόμενες μπαταρίες ή τροφοδοσία μέσω της θύρας USB. Η συνεργασία με το Λογισμικό Ανάγνωσης/Μεγέθυνσης οθόνης, καθώς και με ειδικό πρόγραμμα υποστήριξης Ελληνικών και Αγγλικών χαρακτήρων, είναι απαραίτητη.

4.5 Εκτυπωτής Braille

Ο εκτυπωτής **Braille** μας παρέχει τη δυνατότητα να τυπώσουμε κείμενα σε μορφή γραφής **Braille** 6 και 8 κουκκίδων, στα ελληνικά και στα αγγλικά. Επίσης, μπορούν να τυπωθούν και γραφικά. Η εκτύπωση μπορεί να γίνει σε μηχανογραφικό χαρτί ή χαρτί τύπου A4, με βάρος από 120-180 gr. Μπορούν να τυπωθούν τουλάχιστον 41 χαρακτήρες σε κάθε γραμμή, με ταχύτητα περίπου 340 σελίδες ανά ώρα.

Οι εκτυπωτές αυτοί μπορεί να διαθέτουν φωνητική λειτουργία και ανάγλυφες ενδείξεις στα πλήκτρα λειτουργίας. Για να λειτουργήσουν, απαιτείται η δυνατότητα παράλληλης και σειριακής ή USB σύνδεσης με τον Η/Υ. Συνήθως οι εκτυπωτές αυτοί έχουν το μειονέκτημα ότι παράγουν πολύ θόρυβο κατά τη διάρκεια της λειτουργίας τους, γι' αυτό πρέπει να συνοδεύονται από **καμπίνα μείωσης θορύβου. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται περιορισμός του θορύβου, για το σύστημα καμπίνας - εκτυπωτή, σε επίπεδα μικρότερα των 60dB.**

4.6 Λογισμικό Σύνθεσης φωνής

Το λογισμικό σύνθεσης φωνής μεταφέρει το γραπτό κείμενο σε προφορικό λόγο. Μπορεί να υποστηρίζει την ελληνική γλώσσα και να δεχθεί την προσθήκη νέων λέξεων. Ακόμη είναι δυνατή η εύκολη και γρήγορη (ολιγόλεπτη) «εκπαίδευση» του λογισμικού στις ιδιαιτερότητες της φωνής του χρήστη.

5. ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ

Είναι γνωστό ότι η ανατροφή ενός παιδιού, καθώς και η θεμελίωση της γνωστικής και κοινωνικής του ανάπτυξης, δεν είναι εύκολο έργο. Απαιτεί μεγάλη προσπάθεια από τους ενήλικες, κυρίως τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς, ώστε να τεθούν οι σωστές βάσεις. Οι βάσεις αυτές, με τη σειρά τους, θα ενισχύσουν το παιδί με τις κατάλληλες γνώσεις και δεξιότητες, οι οποίες είναι χρήσιμες για την επιβίωσή του. Το έργο αυτό γίνεται πιο δύσκολο στην περίπτωση των παιδιών με νοητική στέρηση.

Με τη σωστή και προγραμματισμένη εκπαίδευση τα άτομα με νοητική στέρηση μπορούν να διδαχθούν πώς να αυτοεξυπηρετούνται και να αυτονομούνται. Επομένως, δε μπορούμε να αποκλείσουμε το γεγονός ότι έχουν τη δυνατότητα να κατακτήσουν δεξιότητες γραφής και ανάγνωσης σε κάποιο βαθμό, άρα και τη δυνατότητα να διαβάζουν ή να επεξεργάζονται ένα γραπτό κείμενο ή βιβλίο.

Οι γονείς και δάσκαλοι πρέπει να συνεργαστούν στην εφαρμογή ενός στοχοθετημένου και εξατομικευμένου προγράμματος, αφού κάθε άνθρωπος έχει το δικό του ρυθμό κατανόησης και εμπέδωσης. Το παιδί έχει δικαίωμα να διδαχθεί σημαντικές γνώσεις και δεξιότητες και το βιβλίο μπορεί να αποτελέσει ένα από τα πιο σημαντικά εργαλεία σε αυτή τη διαδικασία.

Αυτό που χρειάζεται, πρώτα απ' όλα, είναι η θέληση και η πεποίθηση σε αυτόν που θα διδάξει, ότι ο μαθητής του μπορεί να κατακτήσει κάποιους στόχους και να βελτιωθεί. Δεν πρέπει να προκαλείται πίεση και άγχος στο μαθητή, αλλά να διδάσκεται με υπομονή και επιμονή, βήμα προς βήμα και σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα και τις ιδιαιτερότητές του. Έπειτα, πρέπει να δοθούν τα σωστά κίνητρα και ενθάρρυνση στο παιδί, ώστε και το ίδιο να πιστέψει στον εαυτό του και να βιώσει την επιτυχία.

Όλες οι συνήθειες, καλές ή κακές, υιοθετούνται κυρίως κατά την παιδική ηλικία. Οι γονείς, λοιπόν, έχουν την ευθύνη να μεταδώσουν στο παιδί τη

συνήθεια να διαβάζει και να το βοηθήσουν να αγαπήσει το διάβασμα χωρίς καταπίεση. Πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι τα παιδιά με νοητική υστέρηση έχουν χαμηλότερο αναγνωστικό επίπεδο, σε σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά της ηλικίας τους. Επομένως, η ικανότητα και η προθυμία τους να διαβάσουν ένα βιβλίο αναμένεται ότι θα είναι μειωμένες.

Μια πολύ καλή λύση στο πρόβλημα αυτό είναι να δοθεί στο παιδί ο ρόλος του ακροατή, δηλαδή κάποιος άλλος, όπως οι γονείς ή τα αδέλφια, να του διαβάζει ένα βιβλίο και αυτό απλά να ακούει. Ο αναγνώστης θα αποτελέσει πρότυπο για το παιδί, το οποίο μελλοντικά θα θελήσει να μιμηθεί τη συνήθεια των άλλων να διαβάζουν.

Εξίσου σημαντική είναι και η χρήση εναλλακτικών μεθόδων ανάγνωσης ενός βιβλίου. Η ανάγνωση μπορεί αρχικά να γίνει με τη μορφή παιχνιδιού, για παράδειγμα να διαβάζουν οι γονείς ή τα αδέλφια στο παιδί με νοητική υστέρηση, εναλλακτικά, μια πρόταση λέξη προς λέξη. Μερικές φορές, δεν είναι απαραίτητο να διαβάζουμε το βιβλίο ακριβώς όπως είναι γραμμένο. Μια καλή μέθοδος θα ήταν η *απλοποιημένη προφορική ερμηνεία* ή *δραματοποίησή του*. Με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να δώσουμε στο άτομο ενεργό ρόλο στη διδασκαλία του και να κάνουμε τη διαδικασία της μάθησης πιο ευχάριστη.

Όταν το παιδί εκδηλώσει το ενδιαφέρον του για μια ιστορία που άκουσε, μπορούμε να το ενθαρρύνουμε να τη διηγηθεί προφορικά και να αναπτύξουμε μαζί του διάλογο, ενθαρρύνοντάς το με ερωτήσεις, για να διαβάσει ξανά το κείμενο για να βρει τις απαντήσεις.

Μια απλή επίσκεψη σε ένα βιβλιοπωλείο μπορεί να είναι αρκετή για να ενισχύσουμε την επαφή με το βιβλίο. Αφήνοντας το παιδί να διαλέξει ένα βιβλίο σύμφωνα με τα δικά του ενδιαφέροντα, όχι μόνο αυξάνουμε την πιθανότητα να το διαβάσει, αλλά το βοηθούμε στην αυτονόμησή του. Τα βιβλία πρέπει να αποτελούν ένα συχνό δώρο για τα παιδιά και όχι μόνο δώρο των Χριστουγέννων ή των γενεθλίων.

Η χρήση του βιβλίου μπορεί να είναι επιμορφωτική, δηλαδή το παιδί με νοητική υστέρηση μπορεί, χρησιμοποιώντας το, να γνωρίσει διάφορα αντικείμενα και καταστάσεις μέσα από τις εικόνες. Ένα βιβλίο μπορεί να ανοίξει παράθυρο στον κόσμο και να ικανοποιήσει την περιέργεια του αναγνώστη, προσφέροντας γνώση για άλλους λαούς, άλλους πολιτισμούς, τις κατακτήσεις του ανθρώπινου πνεύματος, της επιστήμης και της τεχνολογίας. Ταυτοχρόνως, μπορεί να καλλιεργήσει τη σκέψη, την κρίση και τη φαντασία. Πολύ αποτελεσματικά σε αυτή την περίπτωση μπορεί να είναι τα βιβλία με έντονα χρώματα ή ακόμη και ήχους.

Σε δεύτερο στάδιο, βοηθά την ανάπτυξη τόσο του γραπτού, όσο και του προφορικού λόγου. Η ανάγνωση του βιβλίου ενισχύει την εκμάθηση της γλώσσας με τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου και την εξάσκηση στην ανάγνωση και την ορθογραφία. Με αυτό τον τρόπο βελτιώνεται και η εκφραστική ικανότητα, αφού, όπως έχει αποδειχτεί μέσα από έρευνες, τα παιδιά που έχουν συχνή επαφή με βιβλία γράφουν συνήθως καλές εκθέσεις.

Η Πολυχρονοπούλου, καθηγήτρια του Π. Τ. Δ. Ε. Αθηνών, μέσα από το βιβλίο της «Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες, Β΄ τόμος» (1999) μας παραθέτει έναν πίνακα οδηγιών με σκοπό την προετοιμασία του παιδιού για την πρώτη ανάγνωση. Οι οδηγίες αυτές αποτελούν μέρος ενημερωτικών φυλλαδίων που απευθύνονται στους γονείς και εκτυπώθηκαν με δαπάνες του κοινωνικού Ταμείου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μερικές από τις συμβουλές που αναφέρονται είναι:

- 1. Αφήστε το παιδί να παίζει με βιβλία. Μην τα κρύβετε.*
- 2. Μιλάτε στο παιδί σας συχνά για οποιοδήποτε θέμα.*
- 3. Επιλέξτε ή επινοήστε ιστορίες που θα του διηγηθείτε, ακόμα κι αν είναι πολύ μικρό για να τις καταλάβει.*
- 4. Παίξτε μαζί του παιχνίδια λέξεων και μέτρησης.*

5. Πηγαίνετε μαζί του σε πάρκα, ζωολογικούς κήπους, βιβλιοπωλεία και σ' άλλα μέρη. Μιλήστε του για όσα είδατε στους χώρους που επισκεφτήκατε.
6. Σιγουρευτείτε πως σας βλέπει συχνά να διαβάζετε κι εσείς τα δικά σας βιβλία.
7. Διερευνήστε τα εκπαιδευτικά προγράμματα για παιδιά που προσφέρει ο δήμος ή η κοινότητά σας.
8. Διαβάστε μαζί του ιστορίες.
9. Διαβάζετε βιβλία στο παιδί σας κάθε μέρα.
10. Δείχνετε τις λέξεις καθώς διαβάζετε κι ενθαρρύνετε το παιδί να τις δείχνει κι αυτό με το δάχτυλό του.
11. Αφήστε το να γυρίζει τις σελίδες του βιβλίου.
12. Ενθαρρύνετε το παιδί να επαναλαμβάνει τις λέξεις που διαβάζετε.
13. Κάνετε ερωτήσεις σχετικά με την ιστορία που διαβάσατε.
14. Ζητήστε απ' το παιδί να σας πει την ιστορία.
15. Βοηθήστε το να διαβάσει φωναχτά μαζί σας.
16. Αν αρχίσει να εκνευρίζεται, σταματήστε το διάβασμα ή αρχίστε μια καινούργια ιστορία.
17. Όταν σας φέρνει ένα βιβλίο για διάβασμα, διαβάστε το αμέσως.
18. Μην το αναβάλετε για πολύ.

Πέρα από τη γνωστική ανάπτυξη, η χρήση του βιβλίου μπορεί να συμβάλει και στη συναισθηματική, αλλά και την κοινωνική ανάπτυξη. Ας μην ξεχνάμε ότι σήμερα τα παιδιά μεγαλώνουν σ' ένα απρόσωπο, μηχανοποιημένο κόσμο, όπου οι ανθρώπινες αξίες έχουν υποβαθμιστεί. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι τα παιδιά σταματούν να έχουν ένα πλούσιο συναισθηματικό κόσμο και την ανάγκη να ζήσουν τις συγκινήσεις της περιπέτειας και της εξερεύνησης. Οι συναισθηματικές αυτές ανάγκες μπορούν να ικανοποιηθούν μέσα από την ταύτιση με τους ήρωες μιας ιστορίας.

Το καλό βιβλίο αποτελεί πηγή χαράς και συγκίνησης, δημιουργεί νέα ενδιαφέροντα, ευαισθητοποιεί το παιδί και το βοηθά να γνωρίσει τον εαυτό του και τα ανθρώπινα προβλήματα. Ήθη και αξίες της κοινωνίας, όπως η δικαιοσύνη, η εργατικότητα και η ομαδικότητα, μεταδίδονται μέσα από ιστορίες, βοηθώντας το παιδί να ξεπεράσει τον εγωκεντρισμό και τις αδυναμίες του.

Όμως, το πιο σημαντικό είναι ότι το βιβλίο συμβάλλει στη διαμόρφωση των πεποιθήσεων και του χαρακτήρα του παιδιού, με τα μηνύματα και τις αρχές που μεταδίδει σ' αυτό, καθώς και με τα πρότυπα συμπεριφοράς που προβάλλει. Για το λόγο αυτό, πέρα από το γεγονός ότι το βιβλίο πρέπει να ανταποκρίνεται στην ηλικία και τα ενδιαφέροντα του παιδιού, πρέπει να προσέξουμε ώστε το περιεχόμενό του να προβάλλει υγιή και σωστά πρότυπα συμπεριφοράς.

Όπως αναφέρεται στα πορίσματα ενός συνεδρίου της Διεθνούς Οργανώσεως βιβλίων για τη Νεότητα, *"Αν θέλουμε να συγκροτήσουμε ένα νέο κόσμο καλύτερο από το σημερινό, πρέπει ν' αρχίσουμε από το παιδικό βιβλίο"*, επομένως, πριν δώσουμε ένα βιβλίο στο παιδί, οφείλουμε να το διαβάσουμε προσεκτικά και να διακρίνουμε το σκοπό του συγγραφέα ή τυχόν λανθασμένα μηνύματα που μεταδίδονται. Ίσως φαίνεται υπερβολικό, αλλά αν αναλογιστούμε πόσο χρόνο σπαταλούμε για να βρούμε τα καλύτερα ρούχα ή ακόμη και παιχνίδια, γιατί να αδιαφορήσουμε για την πνευματική του τροφή; Ας μην ξεχνάμε ότι το παιδί είναι ένας δέκτης που πολύ εύκολα υιοθετεί αυτά που διαβάζει, χωρίς να είναι σε θέση να ασκήσει κάποια κριτική και επηρεάζεται ή ταυτίζεται με τους ήρωες, με αποτέλεσμα να τους μιμείται.

Το σχολείο διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του παιδιού και οι εμπειρίες που παίρνει από αυτό, ειδικά στις περιπτώσεις ένταξης σε γενικό σχολείο, καθορίζουν την μελλοντική του εξέλιξη και απόδοση. Για το λόγο αυτό, η συμμετοχή και ενίσχυση του παιδιού μέσα από το σχολικό πρόγραμμα πρέπει να αποτελεί τον κεντρικό άξονα διδασκαλίας των παιδιών με νοητική υστέρηση. Πρέπει να δίνεται η ευκαιρία στο παιδί να πετύχει πράγματα μέσα από ένα

απλοποιημένο κείμενο, την αλληλεπίδραση με τα άλλα παιδιά, με περισσότερες επεξηγήσεις από το δάσκαλο, με την παραχώρηση ικανού χρόνου για την ολοκλήρωση των εργασιών του και με την επιβράβευση.

Ο Χρηστάκης (2006) παραθέτει το παράδειγμα του Φίλιππου, το οποίο αποτελεί μια από τις πολλές περιπτώσεις, στις οποίες η παρέμβαση στο περιβάλλον της τάξης ευνόησε την πρόοδο παιδιών με νοητική στέρωση.

«Ο Φίλιππος είναι μαθητής τετάρτης τάξης δημοτικού σχολείου. Έχει έρθει με τη μητέρα του από τη Γαλλία και δυσκολεύεται να προσαρμοστεί στο περιβάλλον του σχολείου και της τάξης του. Ο Φίλιππος παρουσιάζει προβλήματα βίαιης και επιθετικής συμπεριφοράς. Δεν έχει καλές σχέσεις με τους συμμαθητές του. Δεν τον προτιμούν στα παιχνίδια και μένει συνεχώς απομονωμένος στην αυλή του σχολείου. Η απόρριψη από τα άλλα παιδιά και ο κοινωνικός αποκλεισμός που βιώνει τον ενοχλεί τόσο πολύ, ώστε μερικές φορές εκδηλώνει βίαιες και ακραίες επιθετικές συμπεριφορές, χαρακώνοντας, για παράδειγμα, τα πρόσωπα των παιδιών στα διαλείμματα με ένα σίδερο, που έχει στην τσέπη του.

Το κοινωνιόγραμμα της τάξης έδειξε ότι ο Φίλιππος δεν είναι αποδεκτός από τα άλλα παιδιά της τάξης του.

Όταν σχεδιάστηκε πρόγραμμα τροποποίησης της συμπεριφοράς του Φίλιππου, επιλέχθηκαν παιδιά της τάξης του, τα οποία ήταν ώριμα, μπορούσαν να κατανοήσουν τις δυσκολίες των άλλων παιδιών και ήθελαν να τα βοηθήσουν. Τα παιδιά που ήταν λιγότερο απορριπτικά ως προς το Φίλιππο χωρίστηκαν σε μικρές ομάδες των τριών – τεσσάρων ατόμων. Στις ομάδες αυτές εντάχθηκε και ο Φίλιππος και, με βάση τις οδηγίες που δόθηκαν στα παιδιά από το δάσκαλο, άρχισε να συμμετέχει σε ομαδικές δραστηριότητες και παιχνίδια.

Ο Φίλιππος άρχισε να αισθάνεται, με αυτόν τον τρόπο, καλύτερα και να βελτιώνει την αυτοεκτίμησή του και τις σχέσεις του με τα άλλα παιδιά. Μέσα σε μια περίοδο περίπου έξι μηνών, η συμπεριφορά του είχε βελτιωθεί σημαντικά».

Οι γονείς έχουν το δικό τους μερίδιο ευθύνης για την επιτυχή σχολική φοίτηση των παιδιών με ειδικές ανάγκες και η Πολυχρονοπούλου (1999) δίνει τις πιο κάτω συμβουλές, που μπορούν να ενισχύσουν την προσπάθειά τους:

1. «Σιγουρευτείτε ότι δεν απουσιάζει χωρίς σοβαρό λόγο από το σχολείο.
2. Βοηθήστε το παιδί με την σχολική εργασία που του αναθέτει ο δάσκαλος για το σπίτι.
3. Ανταποκριθείτε σ' όλες τις προσκλήσεις του σχολείου για συνάντηση και συνεργασία μαζί σας.
4. Ζητήστε τα δικαιώματά σας ως Έλληνες γονείς. Έχετε το δικαίωμα:
  - i. να ενημερώνεστε για την πρόοδο του παιδιού σας στο σχολείο.
  - ii. να γνωρίζετε το χρόνο και τον τρόπο αξιολόγησής του.
  - iii. να εγκρίνετε την εκπαιδευτική του τοποθέτηση (σε ειδική τάξη ή σε άλλο ειδικό ή ενισχυτικό πρόγραμμα).
  - iv. να ζητήσετε από την πολιτεία ειδική βοήθεια και υποστήριξη για το παιδί σας (ειδική αγωγή)».

Το ενδιαφέρον που θα δείξουμε για την μόρφωση, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο θα αντιμετωπίσουμε ένα παιδί με νοητική στέρηση είναι πολύ σημαντικός, αφού θα καθορίσουν τα ερεθίσματα που θα του δώσουμε και βάσει των οποίων θα διαμορφώσει την προσωπικότητά του. Ένα παιδάκι με νοητική υστέρηση δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως κατάρρα Θεού, αλλά το αντίθετο. Όπως κάθε παιδί, έτσι και αυτό είναι ένα θαύμα, γιατί μπορεί, με τη βοήθεια των συνανθρώπων του, να αποδείξει ότι μπορεί να αντεπεξέλθει στα προβλήματα της ζωής και να γίνει μέρος του κοινωνικού συνόλου. Τα άτομα αυτά δεν χρειάζονται τον οίκτο μας, αλλά τη σωστή εκπαίδευση, την αγάπη και τη σημασία που έχει ανάγκη ένας οποιοσδήποτε άνθρωπος.

Ένα τρανταχτό παράδειγμα, που αποδεικνύει την επίδραση που έχει η στάση των άλλων, κυρίως των γονιών και των δασκάλων, στα παιδιά με νοητική

στέρηση, είναι αυτό του Γιάννη και του Μιχάλη, που μας δίνει ο Χρηστάκης (2006).

«Ο Γιάννης και ο Μιχάλης είναι δύο παιδιά με σύνδρομο *Down*. Και τα δύο παιδιά φοιτούν στο ίδιο εκπαιδευτικό περιβάλλον και δέχονται την ίδια εκπαίδευση. Θα περίμενε, λοιπόν, κανείς να έχουν ίδια εξέλιξη στον τομέα της κοινωνικής προσαρμογής και της επικοινωνίας, όμως αυτό δεν ισχύει. Η εξέλιξη των δύο παιδιών στους παραπάνω τομείς διαφέρει.

Η οικογένεια του Γιάννη θεώρησε τον ερχομό του ως «κατάρα». Από την αρχή και οι δύο γονείς αισθάνονται ότι θα έχουν σοβαρά κοινωνικά προβλήματα ως οικογένεια. Σκέφτονται συνέχεια πώς θα επιβιώσει ο Γιάννης, όταν εκείνοι φύγουν από την ζωή, πώς θα αντέξουν το οικονομικό βάρος που δημιουργούν οι αυξημένες ανάγκες του Γιάννη, τις αρνητικές επιδράσεις που θα έχει η παρουσία του στην αποκατάσταση της κατά τρία έτη μεγαλύτερης αδελφής του κ.ά. Όσο κι αν προσπάθησαν να αποβάλουν αυτά τα αισθήματα δυσαρέσκειας, δεν τα κατάφεραν. Για τους γονείς, ο Γιάννης είναι πάντα ένα δυσβάστακτο βάρος, το οποίο εμποδίζει την κοινωνική τους ζωή και δυσχεραίνει την οικονομική τους κατάσταση.

Συχνά, οι δύο γονείς σκέφτονται ότι ο Γιάννης θα συνεχίσει να είναι εξαρτημένος και μετά την εκπαίδευσή του, όποια κι αν είναι αυτή. Η σκέψη αυτή τους δημιουργεί μόνιμο άγχος και ανησυχία. Φοβούμενοι την κοινωνική απόρριψη, κρατούν τον Γιάννη συνέχεια κλεισμένο στο σπίτι, για να τον προστατεύσουν από τα αδιάκριτα μάτια των γειτόνων και των άλλων ανθρώπων της κοινότητας.

Οι γονείς του Μιχάλη, μετά το αρχικό σοκ που υπέστησαν, όταν ο γιατρός τους ενημέρωσε για το πρόβλημα του παιδιού, αποδέχτηκαν τον ερχομό του ως μια πρόκληση. Οι γονείς ενημέρωσαν τα άλλα δύο παιδιά τους ότι θα έχουν δυσκολίες στην ανάπτυξη του Μιχάλη και ότι πρέπει όλοι μαζί να τον βοηθήσουν να εξελιχθεί όσο καλύτερα γίνεται.

Οι δύο γονείς ένιωσαν πολλές φορές τον πόνο της κοινωνικής απόρριψης, αλλά έκαναν ό,τι μπορούσαν για να αισθάνονται και να ελπίζουν ότι ο Μιχάλης θα μεγαλώσει ως ένα «κανονικό» παιδί και θα γίνει αποδεκτός από τους άλλους. Τηρώντας, μάλιστα, τις οδηγίες των ειδικών, δεν άλλαξαν την κοινωνική τους ζωή και τις συνήθειές τους. Βγαίνουν οικογενειακά όπως και πρώτα, συνεχίζουν να ανταλλάσσουν επισκέψεις με τους συγγενείς και τους φίλους τους, πηγαίνουν εκδρομές, όπως και πρώτα, και αδιαφορούν για τις ματιές γνωστών και αγνώστων στο δρόμο ή όπου αλλού συμβαίνει αυτό.

Παρακολουθώντας την εξέλιξη των δύο αυτών παιδιών, του Γιάννη και του Μιχάλη, διαπιστώθηκαν σοβαρές διαφορές. Ο Μιχάλης προσαρμόστηκε στο σχολείο πολύ πιο εύκολα από το Γιάννη και η πορεία της κοινωνικοποίησής του ήταν πολύ πιο ομαλή. Στην ηλικία των 23 ετών, όταν έπρεπε να ενταχθούν σε επαγγελματικά εργαστήρια μαθητείας και παραγωγής, δεν τα κατάφεραν και οι δύο. Ο Μιχάλης συνέχισε την απασχόληση του σ' αυτά και αργότερα έμεινε στον ξενώνα τέσσερα χρόνια για άσκηση στην αυτόνομη διαβίωση. Ο Γιάννης δεν κατόρθωσε να απαγκιστρωθεί από τους γονείς του και παρέμεινε προσκολλημένος σ' αυτούς.

Αντιθέτως, ο Μιχάλης κυκλοφορεί στην περιοχή όπου μένει η οικογένεια του, κάνει μερικές δουλειές του σπιτιού και φαίνεται να έχει σοβαρές πιθανότητες να επιβιώσει. Ο Γιάννης δεν έχει απεξαρτηθεί καθόλου από τους γονείς του. Δε μπορεί να μετακινηθεί μόνος του στο σπίτι. Ακόμη και το μπάνιο του το κάνει με την εποπτεία της μητέρας του. Ο Γιάννης δεν έχει καμιά πιθανότητα να επιβιώσει χωρίς τη συνεχή φροντίδα δικών του προσώπων».

Πολλές φορές ακούμε τους γονιούς να λένε απογοητευμένοι ότι είναι αργά πλέον αυτά τα παιδιά να καταλάβουν κάποια πράγματα, είτε όταν διαβάζουν από μόνα τους, είτε όταν τους διαβάζει κάποιος άλλος. Ένα βιβλίο αποτελεί δυνατό σύμμαχο στην προσέγγιση ατόμων με νοητική υστέρηση και την έκφραση της αποδοχής μας. Έτσι, στη συνέχεια θα εκτιμήσει τον εαυτό του και θα εμπιστευτεί τις δικές του δυνάμεις και θα θελήσει να προσπαθήσει για την

προσωπική του βελτίωση και ένα καλύτερο μέλλον, ενταγμένο στο κοινωνικό σύνολο.

Ποτέ δεν είναι αργά για μια μικρή ανάγνωση ενός καλού βιβλίου. Είναι γεγονός ότι, όσο πιο νωρίς γίνεται η διδασκαλία της ανάγνωσης ενός βιβλίου, τόσο καλύτερα θα είναι τα αποτελέσματα, αυτό όμως δε σημαίνει ότι η προσπάθεια σε μεγαλύτερη ηλικία θα είναι άκαρπη. Αυτό που απαιτείται είναι θέληση, υπομονή και επιμονή. Οι γονείς, οφείλουν να πιστέψουν στις δυνατότητες του παιδιού τους και τη χρησιμότητα της προσπάθειάς τους, έτσι ώστε η πεποίθηση αυτή να μεταδοθεί στο παιδί.

6. ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

6.1 Εισαγωγή

Μέσα από την βιβλιογραφική έρευνα, παρουσιάστηκε ο ορισμός της νοητικής υστέρησης και η συμβολή του βιβλίου στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργεί. Επειδή όμως η θεωρία πολλές φορές διαφέρει από την πρακτική εφαρμογή, είναι καλό να γίνονται έρευνες και μελέτες, με σκοπό την επεξήγηση και απόδειξη όσων υποστηρίζονται. Για το λόγο αυτό θεωρήσαμε σωστό να διεξαγάγουμε μια εμπειρική έρευνα και προχωρήσαμε σε μια μελέτη περίπτωσης.

Επιλέξαμε ένα άτομο με νοητική υστέρηση, με σκοπό να μελετήσουμε τη σχέση του ατόμου με το βιβλίο και την επιρροή του βιβλίου στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του. Το άτομο που αποτελεί αντικείμενο της μελέτης αυτής, είναι μια νεαρή γυναίκα, είκοσι ενός χρόνων. Για λόγους δεοντολογίας, που σχετίζονται με τη διαφύλαξη των προσωπικών στοιχείων της συμμετέχουσας, θα χρησιμοποιήσουμε το ψευδώνυμο Αγγελική, για να αναφερόμαστε σε αυτή.

Οι βασικοί στόχοι μας είναι να παρουσιάσουμε το ιατρικό ιστορικό της Αγγελικής, τις αδυναμίες που προκλήθηκαν, εξαιτίας του προβλήματος που έχει, η οικογενειακή κατάσταση και η αντιμετώπιση που δέχεται η Αγγελική από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Πήραμε συνέντευξη από τη μητέρα για να μελετήσουμε τις σχέσεις της Αγγελικής στο σχολείο με τους δασκάλους και τους συμμαθητές της.

Τέλος, αφού μελετήσαμε τις δυνατότητές της στην αυτοεξυπηρέτηση και τις αγαπημένες της ασχολίες, εξετάσαμε και τη σχέση της με τα βιβλία.

6.2 Ιατρικό ιστορικό της Αγγελικής

Η Αγγελική άργησε να γεννηθεί και κατά τον τοκετό προέκυψαν κάποια προβλήματα, που ο γιατρός δεν είχε υπολογίσει. Λόγω της καθυστέρησης του τοκετού, είχαν αρχίσει οι φυσικές λειτουργίες της απέκκρισης, μέσα στο αμνιακό υγρό, και της κατάποσης. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν η ελλιπής οξυγόνωση και, στη συνέχεια, η πίεση του κρανίου. Αργότερα έγιναν εξετάσεις, μέσα από τις οποίες διαπιστώθηκε ότι οι πλάκες του κρανίου είχαν κλείσει στους έξι μήνες, μετά τον τοκετό, με αποτέλεσμα να εμποδίζουν την ομαλή ανάπτυξη του εγκεφάλου.

Ακόμη μια πιθανή αιτία πρόκλησης της νοητικής υστέρησης στην περίπτωση της Αγγελικής, ήταν η χρωμοσωμική ανωμαλία στο ένατο χρωμόσωμα. Η ανωμαλία αυτή κληρονομήθηκε από την μητέρα, χωρίς να εκδηλώνεται το πρόβλημα στην ίδια (αλλά μεταδόθηκε στο παιδί της) και, σε συνδυασμό με άλλες γενετικές ανωμαλίες, προκάλεσε νοητική υστέρηση.

Παρά το γεγονός ότι το πρόβλημα εντοπίστηκε από τη βρεφική ηλικία, οι γονείς της Αγγελικής δεν είχαν προσέξει ιδιαίτερα το μέγεθος του προβλήματος που προκλήθηκε, παρά μόνο όταν έγινε έντεκα μηνών. Συγκρίνοντας διάφορες λειτουργίες του παιδιού σε σχέση με τους συνομήλικούς του, όπως για παράδειγμα την ομιλία, το περπάτημα, κινητικές και σωματικές κινήσεις διαπίστωσαν το βαθμό του προβλήματος, που είχε προκληθεί από τους παράγοντες που προαναφέρθηκαν. Η Αγγελική παρουσίασε αργή ανάπτυξη (slow development) και ατονία στο νευρολογικό της σύστημα και αυτό παρατηρήθηκε σε βασικές λειτουργίες. Δε μπορούσε, για παράδειγμα, να ανοίξει καλά τα μάτια της, αφού τα νεύρα δεν ανταποκρίνονταν στην εντολή του εγκεφάλου, δε μπορούσε να σηκώσει τα χέρια της ή να μιλήσει. Οι γονείς της Αγγελικής θέλησαν να καταπολεμήσουν την ατονία του νευρολογικού συστήματος με τη φυσιοθεραπεία, την ιππασία και το κολύμπι.

6.3 Οικογενειακή κατάσταση

Οι γονείς της Αγγελικής εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα και η οικονομική τους κατάσταση είναι μέτρια. Και οι δυο όταν έμαθαν ότι το πρώτο τους μωρό θα αντιμετώπιζε κάποιο πρόβλημα, αναστατώθηκαν και φοβήθηκαν για τον αγώνα που καλούνταν να δώσουν, για την ανατροφή του και την έλλειψη βασικών γνώσεων σε σχέση με την ανατροφή του. Ως νέοι γονείς δε γνώριζαν καν πώς να μεγαλώσουν ένα παιδί, πόσο μάλλον ένα παιδί με νοητική υστέρηση.

Παρόλ' αυτά και οι δύο γονείς αποδέχτηκαν το πρόβλημα της Αγγελικής και την αντιμετώπισαν σαν ένα φυσιολογικό μωρό, χωρίς να φοβούνται για τις κοινωνικές αντιδράσεις και την αποδοχή της. Η μητέρα της Αγγελικής ήταν αυτή που ασχολήθηκε περισσότερο με τη σωστή ανατροφή και την καθοδήγηση του παιδιού. Ο πατέρας της Αγγελικής είχε περισσότερο βοηθητικό ρόλο, κάτι που ισχύει σε όλες τις οικογένειες, αφού τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανατροφή των παιδιών έχουν συνήθως οι μητέρες.

Οι γονείς της Αγγελικής βίωσαν πολλές φορές την περιθωριοποίηση και την έλλειψη βοήθειας από το κοινωνικό περιβάλλον, τους δασκάλους, τους ειδικούς, ακόμα και από κυβερνητικές υπηρεσίες. Η μητέρα, κατά τη συνέντευξη εξέφρασε το παράπονό της για την καθυστέρηση στην εφαρμογή της νομοθεσίας που σχετίζεται με την εξασφάλιση δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρίες, πράγμα που δυσκόλεψε τους ίδιους στην αντιμετώπιση των προβλημάτων και στην απόρριψη από το κοινωνικό πλαίσιο.

Ποτέ δεν περιόρισαν την Αγγελική στο σπίτι, κάτι που κάνουν οι περισσότεροι γονείς, φοβούμενοι είτε την απόρριψη του παιδιού τους από τον κοινωνικό περίγυρο, είτε την αδυναμία τους να αντιμετωπίσουν τις διάφορες αντιδράσεις. Από τη στιγμή που οι ίδιοι αποδέχτηκαν την Αγγελική στην ζωή τους, μετέδωσαν την στάση αυτή και στον περίγυρο, με αποτέλεσμα όπου παρουσιάζεται η Αγγελική όλοι να την αποδέχονται και να την αγαπούν.

6.4 Αντιμετώπιση από τη μητέρα

Οι γιατροί διαβεβαίωσαν τους γονείς ότι οι προσπάθειες στην αντιμετώπιση του προβλήματος της Αγγελικής δε θα ήταν αποτελεσματικές. Η μητέρα της, παρόλο που δεν ήξερε πώς να τη βοηθήσει, δεν παραιτήθηκε και δε συμβιβάστηκε στην ιδέα ότι η Αγγελική δε θα μπορούσε ποτέ να μιλήσει, να ενδυναμώσει το νευρικό της σύστημα ή να στηρίζει το σώμα της, ή να μπορεί, έστω, να πιάσει ένα παιχνίδι στα χέρια της. Με τη δύναμη της πίστης, της υπομονής και της επιμονής, η μητέρα της έβαζε κανόνες και όρια και όταν έκανε αταξία τη μάλωνε, ενώ, όταν πραγματοποιούσε κάποιο κατόρθωμα, την επιβράβευε. Ποτέ όμως δεν έδινε υποχρεώσεις στην Αγγελική πέραν των δυνατοτήτων της. Σεβόταν την ιδιαιτερότητά της και ήξερε ότι η πίεση προς το παιδί της δε θα απέδιδε καθόλου στην ανάπτυξή του.

Παρόλο που δεν είχε καμία υποστήριξη, αναζητούσε τρόπους επίλυσης του προβλήματος μέσα από βιβλία, διάφορες γνώμες γιατρών, το διαδίκτυο, σεμινάρια που γίνονταν κατά διαστήματα. Κάθε φορά που γνώριζε κάποια μέθοδο διαχείρισης της κατάστασης, την εφάρμοζε και, στην πορεία, αν παρατηρούσε ότι δεν απέδιδε, δοκίμαζε άλλες, μέχρι να βρει τις καταλληλότερες και αποδοτικότερες μεθόδους.

6.5 Αντιμετώπιση από τον πατέρα

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, ο πατέρας της Αγγελικής έπαιξε δευτερεύοντα ρόλο στην ανατροφή της Αγγελικής, όμως η συμβολή του βοήθησε σημαντικά. Μπορεί να μην εξέφραζε γνώμη ή να έψαχνε τρόπους αντιμετώπισης του προβλήματος της Αγγελικής, αλλά με την καθοδήγηση της συζύγου του ανέλαβε καθήκοντα και ακολουθούσε οδηγίες. Συμπαραστάθηκε στη σύζυγό του, ποτέ δεν αρνήθηκε την προσπάθεια εφαρμογής νέων και, κάποιες φορές, αναποτελεσματικών μεθόδων, ούτε εμπόδισε τις προσπάθειες της συζύγου του.

Ποτέ δεν αντιμετώπισε την Αγγελική σαν ένα άτομο άρρωστο και της πρόσφερε την αγάπη που χρειάζεται ένα παιδί από τους γονείς του. Όταν έπρεπε την μάλωνε, όπως και η μητέρα της, θέτοντας κανόνες και όρια. Δεν έδειξε καθόλου ντροπή για το παιδί του και, αντιθέτως, μεταξύ τους αναπτύχθηκαν ισχυροί δεσμοί και επικοινωνία. Καθημερινά κάθεται μαζί με την κόρη του να δουν τηλεόραση, συζητεί για τη γνώμη της για κάτι που βλέπουν ή πώς πέρασε τη μέρα της στο σχολείο. Σε διάφορες συζητήσεις θα της κάνει αστεία, θα γελάσουν, θα την παροτρύνει να τον αγκαλιάσει και να τον φιλήσει στο μάγουλο, κάτι στο οποίο η Αγγελική ανταποκρίνεται με μεγάλη ευχαρίστηση.

6.6 Αντιμετώπιση του αδερφού

Από την πλευρά των γονιών παρατηρούμε ότι η Αγγελική αντιμετωπίζεται με πολλή αγάπη και με προσπάθεια ένταξής της στο κοινωνικό σύνολο. Όταν έγινε ερώτηση για την αντιμετώπιση που έχει από τον αδερφό της, η μητέρα απάντησε: «Δεν είναι ότι δεν την αγαπά ο αδερφός της, αλλά, λόγω του ότι, όταν γεννήθηκε ο Γιώργος, η Αγγελική ήταν πλέον δεκαπέντε χρόνων και είχε ήδη πάρει τα εφόδια της αυτοεξυπηρέτησης, ήταν πλέον σε ένα επίπεδο που δε χρειαζόταν ιδιαίτερα τη φροντίδα του. Για το λόγο αυτό δεν απέκτησε τη διάθεση της φροντίδας και της προστασίας της και δε μπήκε στη διαδικασία να της την προσφέρει. Γενικά είναι απόμακρος στην σχέση του με την αδερφή του, όχι για κανέναν ιδιαίτερο λόγο, απλά γιατί είναι αγόρι και γιατί υπάρχει μεγάλο χάσμα ηλικίας μεταξύ τους. Ειδικά τώρα είναι πιο απόμακρος, λόγω εφηβείας. Τον προβληματίζει η ιδέα ότι η αδερφή του έχει κάποιο πρόβλημα και ότι θα ήθελε να είχε μια αδερφή φυσιολογική, χωρίς όμως ο προβληματισμός του να τον σπρώχνει σε ρήξεις μαζί της ή στην απόρριψή της. Πολλές φορές μάλωσαν μεταξύ τους, αλλά ποτέ δεν την πρόσβαλε με υπονοούμενα για το πρόβλημά της. Να μην ξεχνάμε ότι πάντα υπάρχουν οι καυγάδες ανάμεσα στα αδέρφια, ακόμα

και στις καλύτερες οικογένειες, λόγω ασυμφωνίας χαρακτήρων ή ανωριμότητας».

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, όταν η μητέρα ρωτήθηκε ποια είναι η αντιμετώπιση της Αγγελικής από τον κοινωνικό περίγυρο, απάντησε το εξής: «Η Αγγελική είναι μια ψυχή γεμάτη αγάπη. Όλους τους αγαπά και όλους τους αποδέχεται. Η αδυναμία της είναι τα μικρά βρέφη και όταν ο Γιώργος γεννήθηκε, τον φρόντιζε και τον περιποιόταν με το δικό της αξιαγάπητο τρόπο. Με πόση δεξιοτεχνία συνδύαζε τα ρουχαλάκια του και έβρισκε όλα τα κομμάτια, πράγμα που, όταν επρόκειτο να βρει δικά της ρούχα για να ντυθεί, τη δυσκόλευε πάρα πολύ! Με πόση αγάπη παρακολουθούσε το αδερφάκι της και ήταν συνεχώς σε ετοιμότητα μην τυχόν πάθει τίποτα ο Γιώργος! Θυμάμαι μια φορά, κάποια Χριστούγεννα που η Αγγελική είχε στο δωμάτιό της ένα μικρό δεντράκι με στολίδια πάνω και ο Γιώργος είχε βάλει στο στόμα του μια μικρή μπαλίτσα. Αν δεν το πρόσεχε η Αγγελική και να με φωνάξει, ο μικρός θα είχε πνιγεί σίγουρα (το σπίτι μας είναι διώροφο και εγώ έτυχε να βρίσκομαι στο ισόγειο, στην κουζίνα, και τα παιδιά μου στον πρώτο όροφο, στο δωμάτιο της Αγγελικής και παίζανε). Πόσες φορές γλύτωσε τον Γιώργο να μην πέσει από τις σκάλες του σπιτιού μας! Πάντα φρόντιζε τον αδερφό της και δεν έδειξε να τον ζηλεύει για κανένα λόγο».

6.7 Η Αγγελική στο περιβάλλον του σχολείου

Η Αγγελική έκανε τρία χρόνια στην προδημοτική εκπαίδευση, λόγω των αναστολών που έπαιρνε μετά από παράκληση των γονιών της, οι οποίοι ήθελαν να εμπεδώσει καλύτερα κάποιες γνώσεις πριν να μπει στο δημοτικό. Σε ηλικία επτά με οχτώ χρονών, πήγε πρώτη τάξη δημοτικού. Επανέλαβε την πρώτη τάξη δύο φορές και μέχρι να τελειώσει το δημοτικό δυσκολεύτηκε πάρα πολύ, εξαιτίας της υπερκινητικότητάς της, που δεν της επέτρεπε να καθίσει φρόνιμα και να παρακολουθήσει τη διδασκαλία. Με εντολή του γιατρού της, ήταν

απαραίτητη η χορήγηση ηρεμιστικού χαπιού, κάτι που η μητέρα δεν ακολουθούσε πιστά, αφού δεν το χορηγούσε όλες τις φορές που χρειαζόταν, ούτε στη σωστή ποσότητα. Προσέλαβε κοπέλα να προσέχει την Αγγελική στο σχολείο με μισθό £200, πράγμα που δυσκόλευε την οικογένεια οικονομικά.

Οι δάσκαλοι δεν υποστήριξαν, ούτε αποδέχτηκαν την Αγγελική, ή οποιοδήποτε άλλο παιδί με κάποια ιδιαιτερότητα. Δεν ενδιαφέρθηκαν ούτε ασχολήθηκαν με την εκπαίδευσή τους. Δεν τα ήθελαν στο σχολείο, με τη δικαιολογία ότι αυτά τα άτομα θα χαλούσαν την εικόνα του σχολείου. Αργότερα, όταν άρχισαν να προσλαμβάνουν στα σχολεία λογοθεραπευτές και φυσιοθεραπευτές, η αντιμετώπιση προς τα άτομα αυτά δεν άλλαξε, ούτε αυτοί βοήθησαν ιδιαίτερα στη βελτίωση της απόδοσής τους γενικά. Η μητέρα της Αγγελικής δέχτηκε μεγάλη απόρριψη από τους δασκάλους και τους λογοθεραπευτές και, προς μεγάλη της απογοήτευση, παρατήρησε ότι η συμβολή τους δε βοηθούσε καθόλου. Στο σχολείο εργαζόταν και μια ψυχολόγος, η οποία, σύμφωνα με τα λεγόμενα της μητέρας, δεν ενδιαφερόταν ιδιαιτέρως για την απόδοση της Αγγελικής ή άλλου παιδιού. Φαινόταν ότι είχε έλλειψη γνώσεων και προθυμίας να μελετήσει το θέμα για να βοηθήσει στη συγκεκριμένη περίπτωση. Η στάση της έδινε την εντύπωση ότι απεχθανόταν την παρουσία των παιδιών αυτών.

Αντιθέτως, από τους συμμαθητές της η Αγγελική πήρε αγάπη και αποδοχή στην παρέα τους. Από την άλλη, η Αγγελική ήταν ήρεμη και δεν εξέφραζε την υπερκινητικότητά της με άσχημο τρόπο, ούτε αντιδρούσε με άσχημη συμπεριφορά. Αντιθέτως, χαιρόταν όταν έπαιζε μαζί τους, ή απλώς παρακολουθούσε ακίνητη, χωρίς κάποιο παράπονο. Όταν η μητέρα της ρωτήθηκε αν είχαν κάνει ποτέ παράπονο οι συμμαθητές της ότι ενοχλούσε, έδωσε την εξής απάντηση: «Δεν είχαμε τέτοια προβλήματα. Αγαπούσαν την Αγγελική. Εντάξει, όχι τα αγόρια... τα πιο μικρά αγοράκια ναι (οι μικρές τάξεις, πρώτη και δεύτερη τάξη δημοτικού) και τα κοριτσάκια. Είχε κοριτσάκια που την βοηθούσαν, την αγαπούσαν... Η Αγγελική είναι αξιαγάπητο παιδί. Δεν

αντιδρούσε με σπαστικές κινήσεις. Παρόλο που ήταν πολύ υπερκινητική και δεν καθόταν σε μια καρέκλα για πολλή ώρα, ήταν πολύ καλοσυνάτη... γεμάτη αγάπη. Δεν έκανε σπαστικά πράγματα, λόγω του ότι δεν έχει κάτι το παθολογικό...».

Όταν τελείωσε το δημοτικό η Αγγελική, οι γονείς της την έστειλαν σε ειδικό σχολείο, το ωράριο λειτουργίας του οποίου ήταν όμοιο με του δημοσίου σχολείου. Θεωρούσαν ότι η ιδρυματοποίηση ήταν ό,τι χειρότερο για το παιδί τους, γιατί πιστεύουν ότι στο ίδρυμα δε θα είχε την απαιτούμενη προσοχή και φροντίδα. Αντιθέτως, στο σχολείο που φοιτά τώρα δείχνει να είναι ευτυχισμένη και να είναι πολύ καλή φίλη με τα άλλα παιδιά που φοιτούν εκεί.

6.8 Αυτοεξυπηρέτηση της Αγγελικής

Η Αγγελική δείχνει να έχει καλή διάθεση να μαθαίνει πράγματα, να γνωρίζει κόσμο και να προσφέρει συνεχώς όποτε της δοθεί η ευκαιρία, είτε αυτό σημαίνει να προσφέρει βοήθεια, είτε ένα απλό χαμόγελο, αλλά κυρίως την αγάπη της. Μπορεί να μην επιτελεί στην εντέλεια τα καθήκοντα που της αναθέτουν οι δάσκαλοι και οι γονείς της, όμως τα κάνει με μεγάλη προθυμία, όπως, λ.χ., το στρώσιμο του κρεβατιού, του τραπεζιού κ.ο.κ. Ένα παράδειγμα που έδωσε η μητέρα για να εξηγήσει το βαθμό ικανότητας αυτοεξυπηρέτησης λέει: «Μπορεί να ντυθεί, αλλά όχι σωστά. Πρέπει να της τα συνδυάσεις εσύ. Παλιά τα φορούσε και ανάποδα. Δεν μπορεί να κλείσει το κουμπί του παντελονιού της. Στην τουαλέτα δε μπορεί να πάει μόνη της, ούτε μπορεί να κάνει μπάνιο μόνη της. Στο θέμα της καθαριότητας κατάφερε να καλύψει το 10%, αλλά θέλω να πιστεύω ότι στο θέμα της αυτοεξυπηρέτησης 50% το έχει σίγουρα καλύψει. Παρόλ' αυτά, δε σταματάμε να την εκπαιδεύουμε και να την έχουμε συνεχώς υπό επιτήρηση. Να σου πω και την αλήθεια τώρα στα 21 – 22 της χρόνια δεν έχω πλέον και πολλές απαιτήσεις. Χρόνο με τον χρόνο μιλά πιο

καθαρά και αντιλαμβάνεται περισσότερα πράγματα και αυτό έχει σημασία για μένα».

Όταν η μητέρα ρωτήθηκε για το μέλλον της Αγγελικής, όταν οι γονείς θα φύγουν, απάντησε: «Μας απασχολεί, πάντα μας απασχολούσε. Όχι, δεν μπορεί να μείνει μόνη της. Είναι το άγχος που έχει ο κάθε γονιός, ο οποίος έχει παιδί με ειδικές ανάγκες. Θα προσπαθήσουμε όσο βρισκόμαστε στη ζωή, να την εξασφαλίσουμε από οικονομικής απόψεως. Όσο μπορούμε κι εμείς κτίζουμε υποδομές... Καταρχάς έχει έναν αδερφό, που λογικά θα έχει την καλή διάθεση να τη φροντίσει. Όμως, επειδή είναι αγόρι και, συνήθως, είναι η γυναίκα που έχει το πάνω χέρι μέσα σε ένα σπίτι, όταν πλέον ο Γιώργος θα έχει τη δική του οικογένεια, δεν ξέρουμε κατά πόσο θα θέλει η σύζυγός του να φροντίζει την Αγγελική μας. Έπειτα είναι τα ξαδέρφια της που την αγαπούν. Όμως τίποτα δεν είναι σίγουρο, γιατί δεν ξέρεις πώς θα τα φέρει η ζωή. Δε μπορείς να στηριχτείς πουθενά και σε τίποτα, όμως ο Θεός είναι μεγάλος και μεριμνά για όλα».

6.9 Χόμπι και ασχολίες της Αγγελικής

Η μητέρα της διαπίστωσε ότι η Αγγελική έχει κάποια ενδιαφέροντα και αγαπημένες ασχολίες, όπως το «πάζλ», η μουσική, ο χορός και η παρακολούθηση τηλεόρασης, αλλά όχι για πολλή ώρα, γιατί δυσκολεύεται να συγκεντρωθεί στις διάφορες εικόνες που προβάλλονται. Αυτό συμβαίνει επειδή η εντολή αργεί να πάει στον εγκέφαλό της και να γίνει επεξεργασία της ροής των εικόνων που αλλάζουν γρήγορα. Αυτό που κάνει είναι να ακούει τι λένε στην τηλεόραση και έτσι καταλαβαίνει το θέμα της εκπομπής, της ταινίας ή όποιας άλλης εκπομπής προβάλλεται στην τηλεόραση.

Μια άλλη ασχολία της Αγγελικής είναι τα βιβλία. Η ίδια η μητέρα της είναι τακτική αναγνώστρια και θεωρεί ότι μετέδωσε την τάση αυτή στην κόρη της, όταν ήταν ακόμα έντεκα μηνών και της διάβαζε κάθε νύχτα κάποιο παραμυθάκι. Η ίδια η Αγγελική θέλει συνεχώς να αγοράζει βιβλία, με τα οποία

περνά πολύ χρόνο. Τα βιβλία που επιλέγει η Αγγελική έχουν εικόνες, ήχο, και «αφή». Δε μπορεί να διαβάσει, παρά μόνο σπαστές συλλαβές και με πολλή προσπάθεια, λόγω της αδυναμίας του νευρικού της συστήματος. Παρόλ' αυτά, παίρνει γνώσεις μέσα από τις εικόνες, τον ήχο και την αφή διαφόρων αντικειμένων που εμπεριέχονται στο βιβλίο. Προς μεγάλη έκπληξή μας, παρατηρήθηκε ότι μαθαίνει αγγλικά, όχι προτάσεις, αλλά λεξούλες μέσα από ένα βιβλίο που βγάζει ήχο και λέει την ονομασία των αντικειμένων που βρίσκονται στο βιβλίο. Η μητέρα της παρατήρησε ότι η Αγγελική είχε κατενθουσιαστεί με το βιβλίο αυτό, αφού δεν το αφήνει σε ησυχία και συνεχώς κάνει εξάσκηση στα αγγλικά της.

Σε μια από τις επισκέψεις που έγιναν στο σπίτι της οικογένειας, η Αγγελική δεν αρνήθηκε να δείξει τα βιβλία της και γενικά τα προσωπικά της αντικείμενα, με τα οποία περνά τις ώρες της όταν ξεκουράζεται στο δωμάτιό της. Το δωμάτιό της είναι στολισμένο με αντικείμενα που έχουν σχέση με τις «πριγκίπισσες» του Walt Disney. Το χρώμα του τοίχου είναι ροζ και οι κουρτίνες και τα σκεπάσματα είναι σχεδιασμένα με λουλούδια. Ένα δωμάτιο πραγματικά παραμυθένιο και πολύ τακτοποιημένο.

Της αρέσει να κάνει συλλογή από τετράδια που στο εξώφυλλό τους έχουν εικόνες από κινούμενα σχέδια, όπως τις μικρές πριγκίπισσες του Disney, το αρκουδάκι Winnie, κ.ά. Ακόμη, έχει ένα κουτί γεμάτο τάπες (κάποιο είδος συλλογής) και οκτώ συρτάρια γεμάτα με σαράντα πέντε αποσυναρμολογημένα «πάζλ».

Επίσης, της αρέσει η μουσική πάρα πολύ και έχει δεκαοκτώ ψηφιακούς δίσκους με παιδικά τραγούδια και δεκαπέντε με ελληνικά τραγούδια.. Τη συλλογή της συμπληρώνουν δύο δίσκοι με ιστορίες του Αισώπου και άλλοι εφτά με άλλες ιστορίες και παραμυθάκια.

Στη βιβλιοθήκη της έχει τέσσερα βιβλία που σχετίζονται με την εκπαίδευση των χρωμάτων, ένα βιβλίο με ασκήσεις για αριθμούς και ζωάκια, δύο βιβλία με ασκήσεις με ζωάκια και αυτοκόλλητα, τέσσερα βιβλία ασκήσεων με γράμματα

και λεξούλες, πέντε βιβλία με εικόνες για να χρωματίζει, τρία βιβλία με ήχο, ο οποίος διηγείται ιστορίες, τέσσερα «dvd» με κινούμενα σχέδια και επτά βιβλία που περιέχουν διάφορα κλασσικά παραμυθάκια, τα οποία διαβάζει στον ελεύθερο της χρόνο.

Τα βιβλία της Αγγελικής απευθύνονται σε παιδιά ηλικίας από την προσχολική ηλικία, μέχρι την πρώτη με δεύτερη τάξη δημοτικού και περιλαμβάνουν κυρίως παραμυθάκια με εικόνες και ήχο. Στη διάρκεια της συγκεκριμένης επίσκεψης η Αγγελική ζήτησε να τη βοηθήσουν να βρει εικόνες από τα βιβλία ζωγραφικής της, που να έχουν σχέση με τα Χριστούγεννα και το χειμώνα. Τελικά τα βρήκε και ασχολήθηκε με επιτυχία μαζί τους, ενώ εξέφραζε την ευχαρίστησή της. Αργότερα, όταν τελείωσε με αυτήν την ασχολία της ζήτησε η μητέρα της να ονομάσει τα διάφορα αντικείμενα που απεικονίζονταν στο βιβλίο που της έδωσε, πράγμα που το εκτέλεσε, επίσης, με επιτυχία. Το ίδιο συνέβηκε όταν της ζητήθηκε να βάλει την κασέτα που μάθαινε τις λεξούλες της στα αγγλικά.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η περίπτωση της Αγγελικής μας έδειξε ότι ένα άτομο με νοητική υστέρηση μπορεί να έχει πολύ καλή σχέση με το βιβλίο, να βοηθηθεί από αυτό και να αποκτήσει γνώσεις. Δεν έχει σημασία σε τι επίπεδο γνώσεων βρίσκεται ένα άτομο με νοητική υστέρηση, φτάνει το βιβλίο, παράλληλα με τις γνώσεις, να προσφέρει ικανοποίηση και ευχαρίστηση. Αυτό μπορεί να γίνει με την ανάγνωσή του, ακούγοντας τον ήχο που βγάζει το βιβλίο ή αγγίζοντας τα διάφορα είδη αντικειμένων που έχει μέσα ως πρόσθετα.

Σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση της Αγγελικής διαδραμάτισε η μητέρα, η οποία δεν επηρεάστηκε από την άποψη πως ένα άτομο με ειδικές ανάγκες είναι απαραίτητως δυστυχημένο, αλλά κοίταξε τη θετική πλευρά και πάλεψε για το παιδί της και την ευτυχία του, όπως κάνει και για το δεύτερό της, τώρα που βρίσκεται στην μικρή αυτή ηλικία.

Πρέπει να τονιστεί, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, ότι η μητέρα πολλές φορές κατέφυγε σε επιστημονικά βιβλία που τις παρείχαν πληροφορίες για τον τρόπο αντιμετώπισης του προβλήματος της Αγγελικής. Όταν οι γιατροί, οι ψυχολόγοι και οι δάσκαλοι αδυνατούσαν να τη βοηθήσουν (ή αδιαφορούσαν), αυτή έψαχνε λύσεις μέσα από επιστημονικά βιβλία. Ό,τι κατάφερε να μάθει, το κατέκτησε από τα σεμινάρια που παρακολούθησε, το διαδίκτυο και τα βιβλία. Θεώρησε σωστό να αναφέρει κάποια από αυτά τα βιβλία, γιατί τη βοήθησαν σε μεγάλο βαθμό και θα τα πρότεινε και σε άλλες μητέρες, ιδιαιτέρως σε αυτές που έχουν παιδιά με ειδικές ανάγκες. Αξίζει να παρατεθούν κι εδώ:

1. Σταμάτης, Σ. (1987). *Οχυρωμένη σιωπή*. Αθήνα: Γλάρος.
2. Campell, R. (1991). *Πώς να αγαπάτε πραγματικά το παιδί σας*. Μετάφραση από την αγγλική από Λ. και Σ. Στυλιανοπούλου. Αθήνα: Έλαφος.
3. Buscaglia, Leo. (1988). *Να ζεις, ν' αγαπάς και να μαθαίνεις*. Μετάφραση από την αγγλική από Μ. Λώμη,. Αθήνα: Γλάρος.

4. Buscaglia, Leo. (1992). *Επειδή είμαι άνθρωπος*. Μετάφραση από την αγγλική από Μπ. Γραμμένος,. Αθήνα: Γλάρος.

*****

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άρθρα και βιβλία

1. Κωτσόπουλος, Σ. (2004). Φαρμακευτική αγωγή των ψυχιατρικών διαταραχών στο παιδί και τον έφηβο. *Εγκέφαλος*, 41, σσ. 7-21.
2. Πολυχρονοπούλου, Στ. (1999). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες: νοητική υστέρηση: ψυχολογική κοινωνιολογική και παιδαγωγική προσέγγιση*, 4^η έκδ. Αθήνα: Ατραπός.
3. Χρηστάκης, Κ. Γ., (2006). *Η εκπαίδευση των παιδιών με δυσκολίες: εισαγωγή στην ειδική αγωγή*. Αθήνα: Ατραπός.
4. Cooper, R. K. (1997). Applying emotional intelligence in workplace. *Training and Development*, 51 (12), pp. 31-38.
5. Doll, E. A. (1941). The essentials of an inclusive concept of mental deficiency. *American Journal of Mental Deficiency*, 46, pp. 214-219.
6. Fontana, D. (1995). *Ψυχολογία για Εκπαιδευτικούς*. Μετάφραση από την αγγλική από Mac Millan Press Ltd. Αθήνα: Σαββάλας.
7. Gardner, H. (1985). *Frame of mind: the theory of multiple intelligences*. New York: Paladin.
8. Gardner, H. & Hatch Th. (1989). Educational Research Association. *Multiple intelligence go to school: Educational Implications of the theory of multiple*. 18 (8), pp. 4-10
9. Goleman, D. (1998). *Η Συναισθηματική Νοημοσύνη: Γιατί το EQ είναι πιο σημαντικό από το IQ;*. Μετάφραση από την αγγλική από Παπασταύρου, Ά. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
10. Guildford, P.J. (1967). *The nature of human intelligence*. New York: Mc Graw – Hill.
11. Harnquist, K. (1968). Relative change in intelligence from 13 to 18. *Scandinavian Journal of Psychology*. 9, pp. 50-64.

- 12.Harris, J. C. (1995). *Developmental Neuropsychiatry*. New York: Oxford University Press.
- 13.Locurto, Ch. (1991). Beyond IQ in preschool programs? *Intelligence*. 15 (3), pp. 295-312.
- 14.Martinez, M. N. (1997). The smarts that count. *HR Magazine*. 42 (11), pp. 72-80.
- 15.Michael, H.J. A. (1997a). Beyond psychology and biography. *British Journal of Psychology*. 88 (2), pp. 253-248.
- 16.Michael, H.J. A. (1997b). *IQ in questions: the truth about intelligence*. London: Sage.
- 17.Salovey, P., & Mayer, J.D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*. 9, pp. 185-211.
- 18.Scodac, M. & Skeels, H. (1949). A final follow – up study of one hundred adopted children. *Journal of Genetic Psychology*. 75, pp. 85-125.
- 19.Steiner, Cl. & Perry P. (1997). *Achieving Emotional Literacy*. New York: Avon Books.
- 20.Thorndike, E. L. (1920). Intelligence and its use. *Harper's Magazine*, 140, pp. 227-235.
- 21.Thurstone, L. L. (1938). *Primary mental abilities*. Chicago: University of Chicago Press.

Άρθρα σε ηλεκτρονική μορφή

1. Αγοραστός, Δημήτρης, 2007. Ένας γυμνασμένος εγκέφαλος είναι υγιής εγκέφαλος. *Ψυχολογείν*. [online] (Updated 01 Nov. 2009)
Available at:
<http://psychologein.wordpress.com/2007/10/18/%ce%ad%ce%bd%ce%b1%cf%82-%ce%b3%cf%85%ce%bc%ce%bd%ce%b1%cf%83%ce%bc%ce%a>

d%ce%bd%ce%bf%cf%82-
%ce%b5%ce%b3%ce%ba%ce%ad%cf%86%ce%b1%ce%bb%ce%b
f%cf%82-%ce%b5%ce%af%ce%bd%ce%b1%ce%b9-
%ce%ad%ce%bd%ce%b1/

[Πρόσβαση 11 Αύγ. 2009].

2. Εγκέφαλος. *Βικιπαίδεια* [online] 2006 (update 5 Nov. 2009)

Available at:

<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%B3%CE%BA%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CF%82>

[Πρόσβαση 25 Αύγ. 2009].

3. Εγκέφαλος. *Ελληνική ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια*. [online] 2006 (Update 4 May 2009) Available at:

<http://www.livepedia.gr/index.php/%CE%95%CE%B3%CE%BA%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CF%82>

[Πρόσβαση 25 Αύγ. 2009].

4. Ευσταθιάδου, Χρυσούλα, 2008. Από τι εξαρτάται η ανθρώπινη ευφυΐα;. *Iatronet*. [online] (Update 21 Nov. 2009)

Available at: http://www.iatronet.gr/article.asp?art_id=4929

[Πρόσβαση 10 Αύγ. 2009].

5. Η νοημοσύνη δεν είναι μια... αλλά 8! Ποια διαθέτει το παιδί σας;. *Το χαμομηλάκι* [online] 2008 (Update 22 Nov 2009)

Available at: <http://hamomilaki.blogspot.com/2008/01/8-2.html>

[Πρόσβαση 10 Αύγ. 2009].

6. Κατσιμπάρδη, Λήδα, 2007. Κι όμως ο εγκέφαλος μας αναγεννάται!. *Openscience* [online] 20 Ιούν.

Available at:

<http://www.openscience.gr/%CE%BA%CE%B9%CF%8C%CE%BC%CF%89%CF%82...%CE%BF%CE%B5%CE%B3%CE%BA%CE%AD%CF%86%CE%B1%CE%BB%CF%8C%CF%82%CE%BC%CE%B1%CF%82%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%BD%CE%AC%CF%84%CE%B1%CE%B9!>

[Πρόσβαση 25 Αύγ. 2009].

7. Μόντη, Κ., 2003. Ο εγκέφαλος και ο κόσμος του. *Archive.gr*, [internet] 29 Apr.

Available at:

<http://www.archive.gr/modules.php?name=News&file=article&sid=66>

[Πρόσβαση 07 Σεπτ. 2009].

8. Μπαλογιάννης, Σταύρος Ι., 2000. Ο εγκεφαλικός θάνατος: Θάνατος ή ζωή;. *Εγκέφαλος* [online] 37

Available at: <http://www.enkephalos.gr/full/37-1-01g.htm>

[Πρόσβαση 07 Σεπτ. 2009].

9. Νοημοσύνη. *Ελληνική ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια*. [online] 2008 (Update 4 May 2009) Available at:

<http://www.livopedia.gr/index.php/%CE%9D%CE%BF%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%83%CF%8D%CE%BD%CE%B7>

[Πρόσβαση 10 Αύγ. 2009].

10. Νοημοσύνη. *Focus* [online] 26 (update 21 Nov. 2009)

Available at: <http://www.focusmag.gr/articles/view-article.rx?oid=813>
[Πρόσβαση 10 Αύγ. 2009].

11. Νοημοσύνη. *Science Wiki* [online] 2007 (Update 21 Nov. 2009)

Available at:

<http://el.science.wikia.com/wiki/%CE%9D%CE%BF%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%83%CF%8D%CE%BD%CE%B7>

[Πρόσβαση 11 Αύγ. 2009].

12. Πνευματική νοημοσύνη και εσωτερική ανάπτυξη. *Autognosia*

[online] 2008 (Update 29 Mar. 2008) Available at:

<http://autognosia.pblogs.gr/2008/05/254935.html>

[Πρόσβαση 13 Σεπτ. 2009].

13. Πως λειτουργεί ο εγκέφαλος. *Focus* [online] 32 (update 21 Nov. 2009)

Available at: [http://www.focusmag.gr/articles/view-](http://www.focusmag.gr/articles/view-article.rx?oid=2056)

[article.rx?oid=2056](http://www.focusmag.gr/articles/view-article.rx?oid=2056) [Πρόσβαση 14 Σεπτ. 2009].

14. Τούλας, Παναγιώτης, 2008. Ο ανθρώπινος εγκέφαλος. *Επιστημονικό Μάρκετινγκ*. [online] Μάρτιος.

Available at: http://www.morax.gr/article_show.php?article_id=1835

[Πρόσβαση 13 Σεπτ. 2009].

15. Alun M. Salt, 2005. Ανθρώπινος εγκέφαλος συνεχίζει να εξελίσσεται. *Γενετική των Ελλήνων* [online] (update 5 Nov. 2009)

Available at:

http://greekgenetics.blogspot.com/2005/09/blogpost_112668620524869551.html

[Πρόσβαση 13 Σεπτ. 2009].

16. Tsiga A. et al., 2003. Προγεννητική διάγνωση τετρασωμίας x (48, xxxx): Περιγραφή περίπτωσης. *Ελληνική Μαιευτική & Γυναικολογία*. [online] 15 (3)
Available at: http://www.iatrikionline.gr/EL_M_3-2003/09/09Progenetiki.htm
[Πρόσβαση 14 Σεπτ. 2009].

Δημοσιεύσεις σε ηλεκτρονική πηγή

1. Κέντρο Περίθαλψης παιδιών «Άγιος Δημήτριος», 2003.
Κατανοώντας τα άτομα με νοητικές ή και κινητικές δυσκολίες. *National Rehabilitation board*. [online] (Update 21 Nov. 2009)
Available at:
<http://www.specialeducation.gr/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=75>
[Πρόσβαση 20 Σεπτ. 2009].
2. Ξηρομερίτη, Βασιλική, 2008. Αιτίες νοητικής υστέρησης. Σε: Θ.Ε.Ψ.Υ.Π.Α. (Θεσσαλική Εταιρεία Ψυχικής Υγείας Περίθαλψης Αποκατάστασης), *Τα προβλήματα της νοητικής υστέρησης*. [pdf]. Δημοτικό Διαμέρισμα Ρούσου 23 Μάιος 2008: Καρδίτσα.
Available at:
http://www.theypsypa.gr/images/omilies_imeridas_rousou.pdf
[Πρόσβαση 20 Σεπτ. 2009].
1. Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, 2003. *Ειδικός Εξοπλισμός για άτομα με προβλήματα όρασης*,

κινητικά και νοητικής στέρησης που έχουν εξοπλιστεί βάσει του έργου του ΥΠΕΠΘ. [online] (Update 4 Jan. 2003)

Available at:

http://www.ypepth.gr/ktp/Ktp_amea_equipment.htm

[Πρόσβαση 20 Σεπτ. 2009].

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Μέσα από αυτή την εργασία επιχειρήθηκε ο ορισμός της νοημοσύνης και τα είδη της, καθώς και η διερεύνηση των παραγόντων που την επηρεάζουν. Περιγράφηκε ο τρόπος αρνητικής επήρειας της νοητικής υστέρησης στη συμπεριφορά του ατόμου, με σκοπό ναδειχτεί ο τρόπος με τον οποίο ένα βιβλίο μπορεί να βοηθήσει τα άτομα με νοητική υστέρηση να διαπλάσουν την προσωπικότητά τους και να αντεπεξέλθουν στις διάφορες δυσκολίες της ζωής.

SUMMARY

Through this work, the definition of intelligence and its types was attempted, as well as the investigation of factors that affect it. It was described the way mental retardation influences the person's behavior, aiming at indicating the way a book can help persons with mental retardation form their personality and cope with the various everyday difficulties.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Ι: Συνέντευξη που δόθηκε από την μητέρα στην τελευταία επίσκεψη

Την τελευταία μέρα της επίσκεψης συζητήσαμε με την μητέρα για τη σχέση της Αγγελικής με τα βιβλία:

- Ποια η σχέση της Αγγελικής με τα βιβλία; Τα ψάχνει καθόλου;

«Τα πάντα!... Ναι... συνέχεια, επειδή μεγάλωσε με βιβλίο, συνέχεια... αγαπά τα βιβλία. Θέλει συνέχεια να αγοράζουμε παραμύθια. Εντάξει, μπορεί, επειδή και εγώ αγαπούσα τα βιβλία, να της μετέδωσα αυτή την τάση. Της αγοράσαμε πολλά βιβλία, δεν μπορείς να φανταστείς πόσα».\

- Ποίο είδος βιβλίου προτιμά;

«Ό,τι έχει σχέση με εικόνες και ήχο. Προτιμά βιβλία με παραμυθάκια που να συνοδεύονται από κασέτα ή cd με διήγηση. Τώρα διαβάζει ένα βιβλίο που περιέχει και κασέτα και μαθαίνει λεξούλες στα αγγλικά. Το βιβλίο για παράδειγμα δείχνει ένα μήλο και στην κασέτα, ο εκφωνητής λέει: «μήλο». Μετά ακούγεται μια μικρή μελωδία, για να δώσει χρόνο στον ακροατή να βρει την λέξη στα αγγλικά, και αργότερα ο εκφωνητής λέει την απάντηση. Από το πες – πες, τα έχει μάθει. Μπορεί να μην είναι προτάσεις ολόκληρες, αλλά λεξούλες, όμως έχει μάθει την ονομασία συνηθισμένων αντικειμένων που τα βλέπει καθημερινά στη ζωή και εξοικειώνεται πιο πολύ με το συνδυασμό αυτό. Της αρέσει πολύ αυτή η κασέτα, που την βάζει συνεχώς και την ακούει».

- Δηλαδή έχει καλή σχέση με τα βιβλία...

«Ναι, πολύ! Αφού όλο βιβλία έχει. Αν πας να δεις στο δωμάτιό της, θα προσέξεις μόνο βιβλία και «πάζλ»... βιβλία ζωγραφικής, βιβλία που έχουν ασκησούλες μέσα π.χ.: ταύτιση εικόνων, παραμυθάκια... Δεν μπορείς να φανταστείς!».

- Αλλά όχι για να διαβάσει, μόνο να βλέπει εικόνες...

«Δε μπορεί να διαβάσει, αλλά άλλα μωρά με νοητική υστέρηση διαβάζουνε. Έχει μωρά στο σχολείο της που διαβάζουν. Η Αγγελική μας δε μπορεί να διαβάσει, λόγω της ατονίας που έχει ακόμα στο νευρικό της σύστημα. Μπορεί να το πολεμάμε, αλλά μέχρι αυτό το επίπεδο φτάσαμε προς το παρόν».

- Όταν χρησιμοποιείται η ακουστική μέθοδος, μαθαίνει καλύτερα;

«Ναι, ναι! Πάντα της διάβαζα παραμύθι πριν να κοιμηθεί τη νύχτα, της το ερμήνευα με απλά λόγια. Δεν της το διάβαζα όπως ήταν στο βιβλίο. Για παράδειγμα, βλέπαμε την εικόνα του βιβλίου και μετά τα λόγια, δηλαδή, εγώ ερμήνευα σημεία της ιστορίας, όσο πιο απλά μπορούσα και μετά έλεγα: “*μα, πού είναι η κοκκινοσκουφίτσα; Πού κρύβεται η κοκκινοσκουφίτσα; Κρύβεται πίσω από το δέντρο; Είναι μπροστά από το δέντρο; Ποιος την έφαγε; Ο λύκος. Είναι μεγάλος; Είναι μικρός; Είναι γκρίζος; Είναι άσπρος;*”. Πολλές ερωτήσεις μπορείς να κάνεις μέσα από τις εικόνες. Έπειτα, όταν έμπαινε στο νόημα και γέμιζε με απορίες, έδειχνε στις εικόνες, για κάτι που της έκανε εντύπωση, συμμετείχε. Δείξε – δείξε, σιγά – σιγά μάζευε πληροφορίες και της κινούσε το ενδιαφέρον και έκανε ερωτήσεις όπως: “*πού είναι ο λύκος;*” Και τότε της έδειχνα εγώ τις απαντήσεις, μετά άλλαζαν πάλι οι ρόλοι, ρωτούσα εγώ και μου έδειχνε αυτή... Αν την πάρεις σε ένα βιβλιοπωλείο, μπορεί και μια εβδομάδα να

καθίσει, που λέει και ο λόγος, και δε θα γυρέψει ούτε φαγητό, ούτε νερό, τίποτα. Δώσε της βιβλία, βιβλιοπωλεία, όπου πάμε σε τέτοιου είδους καταστήματα, με τις ώρες θα ψαχουλεύει τα βιβλία και θα τα περιεργάζεται. Την παρακαλάμε για να φύγουμε. Είναι και κάτι βιβλία τρισδιάστατα, που την ενθουσιάζουν πάρα πολύ... Όλα τα κάναμε για τα βιβλία... Πόσα βιβλία κουβαλούσαμε από την Αγγλία, από την Ελλάδα, δε μας πείραζε αν ήταν αγγλικά ή οποιαδήποτε άλλη γλώσσα, αφού ήταν θέμα εικόνας και όχι ανάγνωσης».

- Από ποια ηλικία ξεκίνησες να της διαβάζεις βιβλία;

«Από έντεκα μηνών. Και από πριν της είχα βιβλιαράκια, τα πλαστικά και τα πάνινα, αυτά με εικόνες. Αλλά όταν μάθαμε πως είχε κάποιο πρόβλημα, ξεκινήσαμε με όποιο τρόπο θα μπορούσε να βοηθήσει, και έτσι προσθέσαμε και τα βιβλία».

- Όταν της διάβαζες κάποιο βιβλίο, παρατηρούσες κάποια αλλαγή στην αντίδρασή της ή στο χαρακτήρα της ή στην συμπεριφορά της;

«Στη συμπεριφορά της. Εντάξει, την απασχολούσε το βιβλίο... ήταν κάτι που την ενδιέφερε και αγαπούσε. Να σου πω, δεν την απασχολούσε τίποτε άλλο, μόνο το βιβλίο, να δείχνει εικόνες και να συζητάμε γι' αυτές».

- Χρησιμοποιήσατε τα βιβλία για να τη διδάξετε καθημερινά πράγματα;

«Ναι, είχαμε την μέθοδο δείξε – κάνε. Διαβάζαμε ιστοριούλες που μάθαιναν στα παιδάκια τρόπους συμπεριφοράς και μετά τα θέταμε σε πράξη, μιμούνταν. Της έλεγα εγώ “να, κάνουν τα δοντάκια τους, βάζουν

κρεμούλα, κάνε το και εσύ” και υπάκουε, άσχετα αν δεν το έκανε με επιτυχία... Παναγία μου! Μόνο που σκέφτομαι πόσα κάναμε, διότι, τώρα που τα λέμε στα γρήγορα, μπορεί να φαίνονται ότι πραγματοποιούνταν οι επιτυχίες μας σε γρήγορο ρυθμό, αλλά στην πράξη, οι προσπάθειες επιτυχίας ήταν αμέτρητες, έως και ακατόρθωτες, και σε πολύ αργό ρυθμό. Θέλει πολύ κόπο, πολύ υπομονή και πολλές ώρες για να διδάξουμε την Αγγελική. Λεφτά, υπομονή και χρόνο. Τρία απαραίτητα συστατικά της επιτυχίας».

- Ποια η σημασία του οικονομικού κόστους στην εκπαίδευση της Αγγελικής;

« Οικονομική άνεση δεν είχαμε. Απ’ το τρέξιμο στους γιατρούς, δεν μένανε χρήματα. Θυσίασα πάρα πολλές ώρες και χρόνο από το δικό μου χρόνο. Θυσιάστηκε η μάνα, θυσιάστηκε και ο πατέρας, ξεχάσαμε τους εαυτούς μας. Μπορούσα να κάνω πολλά πράγματα. Ειδικά μετά που παντρεύτηκα και είχα την ανεξαρτησία μου, θα μπορούσα να ασχοληθώ με τον εαυτό μου. Όταν έφυγα από τους γονείς μου, είκοσι χρονών τότε, θα μπορούσα να ασχοληθώ με μένα. Όμως ήμασταν είκοσι τέσσερις ώρες πάνω στην Αγγελική. Δεν υπήρχε τίποτε άλλο για μας, εκτός από την Αγγελική. Η κάθε μας κίνηση, το κάθε μας βήμα και η κάθε μας σκέψη, το κάθε τι ήταν πώς να περπατήσει η Αγγελική και ούτε μας ενδιέφερε το κόστος, ούτε η ώρα, ούτε η κούραση... τίποτα. Αυτοκινητάκι από την Αγγλία, για να μάθει να κουνά τα πόδια της μπροστά – πίσω; Αυτοκινητάκι από την Αγγλία!... ε... «κατρακύλι» για να μάθει να ανεβαίνει τα σκαλιά; «Κατρακύλι»! Είχαμε στερήσεις εμείς, αλλά θα βρίσκαμε τρόπο να αγοράσουμε ο,τιδήποτε είναι απαραίτητο για την εκπαίδευση του σώματος της Αγγελικής».

- Μετανιώνεις για όλο αυτό το χρόνο και κόπο που πρόσφερες τόσα χρόνια στην Αγγελική;

«Όχι, αντιθέτως χαίρομαι, και πολύ μάλιστα! Ευχαριστώ το Θεό που μου έδωσε την δύναμη, τη φώτιση, την υπομονή. Να σου πω, κάναμε λάθη πολλά, όμως ήταν αναμενόμενο, γιατί δεν γνωρίζαμε, αφού ήταν και το πρώτο μας μωρό. Αλλά ευχαριστώ το Θεό που μου έδωσε τόση ψυχική δύναμη, για να τη φέρω ως εδώ που την έφερα. Και δε μετανιώνω που άφησα τον εαυτό μου. Οφείλω να πω ότι φανήκαμε, εγώ και η Αγγελική πολύ τυχερές. Έχω ένα σύζυγο που με υποστήριξε και συμμετείχε στον αγώνα, καθώς επίσης μου έδινε τεράστια ηθική υποστήριξη. Ποτέ δεν μου αρνήθηκε σε οποιαδήποτε μου προσπάθεια να βοηθήσω την κόρη μας, κάθε άλλο, στάθηκε δίπλα μου όλα αυτά τα χρόνια, που αν ήταν άλλος ίσως να ήταν και διαλυμένη αυτή η οικογένεια και να μην κατόρθωνα τελικά να αντιμετωπίσω το πρόβλημά της, πράγμα που συμβαίνει σε άλλες οικογένειες. Οι παραπάνω πατέρες αρνούνται το Γολγοθά, και αφήνουν την σύζυγο με το παιδί, μόνους και εγκαταλελειμμένους. Μαζί δώσαμε την μάχη, συνεργαστήκαμε σαν ομάδα, επικοινωνούσαμε και κατανοούσαμε και οι δυο ότι όλος ο χρόνος έπρεπε να αφιερωθεί στην Αγγελική. Αυτός με στήριζε όποτε βρισκόμουν σε αδιέξοδο και στην αγωνία αν τελικά θα καταφέρω ποτέ να βοηθήσω την Αγγελική μας. Έπειτα η Αγγελική έχει έναν πατέρα, που την αγαπά και στάθηκε δίπλα της, προσφέροντάς της κάθε δυνατότητα ενός καλύτερου μέλλοντος γι' αυτήν, όπως επίσης στάθηκε δίπλα της και σαν καλός της φίλος, γιατί έτσι πρέπει να είναι οι γονείς για τα παιδιά τους».

- Αν έλεγε ο γιατρός ότι υπήρχε πρόβλημα και το γνωρίζατε πριν να γεννηθεί η Αγγελική, θα διέκοπτες την εγκυμοσύνη σου;

«Όχι και να σκοτώσω το μωρό. Το ίδιο θέμα υπήρχε και με τον Γιώργο, όταν κάναμε εξετάσεις για την υγεία του εμβρύου. Έδειξε ότι υπήρχε κάποιο πρόβλημα, αλλά αποδείχθηκε ότι δεν ίσχυαν τα αποτελέσματα των εξετάσεων. Ευχαριστώ το Θεό που με έφερε σε τέτοιο δίλημμα. Τον ευχαριστώ πραγματικά. Γιατί είναι μεγάλο δίλημμα. Δεν είναι εύκολη απόφαση, γιατί το να γνωρίζεις ότι το μωρό που θα φέρεις στον κόσμο θα έχει πρόβλημα, σε φέρνει σε μεγάλο δίλημμα, ειδικά όταν το αντιμετωπίζεις για δεύτερη φορά. Η Αγγελική φάνηκε τυχερή στο ότι έχει μια μάνα με πείσμα. Για να καταλάβεις, 2 – 3 λογοθεραπευτές όταν ήταν μικρή, μας έλεγαν με σιγουριά, ότι δε θα καταφέρει ποτέ να μιλήσει και έπρεπε να μάθει τη νοηματική γλώσσα, αλλά να μιλά με ποιόν; Άντε μαζί μου... μετά τι... Είπα, Παναγιά μου βοήθησε με, Θεέ μου βοήθησε με! Θα μιλήσει. Δόξα σοι ο Θεός, μιλά. Μπορεί όχι με 100% επιτυχία, αλλά μιλά και εκφράζεται. Και το δουλεύουμε ακόμα. Αν σε κάποιες περιπτώσεις δεν πει καθαρά μια πρόταση, της ζητάμε να την ξαναπεί. Τη δεύτερη φορά μιλά πιο καθαρά ή, αν δεν τα καταφέρει πάλι, θα βρει άλλο τρόπο να σου το εξηγήσει ή να σου το δείξει σε εικόνα ή και να το πει με άλλα λόγια πιο απλά, τα οποία μπορεί να τα προφέρει καλύτερα. Ευχαριστώ το Θεό που κατάφερα και άντεξα. Έχουμε έναν άγγελο μέσα στο σπίτι και ξέρω ότι οι κόποι μιας ζωής δεν πήγαν χαμένοι.

Για μένα είναι το έπαθλο, το γεγονός ότι την έφερα στο σημείο που βρίσκεται σήμερα. Όλοι λένε ότι έχει καλούς τρόπους, τάξη και σειρά... όλοι το βλέπουν και όλοι το αναγνωρίζουν, και οι δάσκαλοι της και ο κόσμος γενικά. Δεν ζητώ αναγνώριση, απλά βλέπω ότι οι κόποι μου καρποφορούν. Είναι σαν κάποιο αθλητή που αγωνίζεται και στο τέλος, μέσα από τις προσπάθειές του και το πείσμα του, κερδίζει το έπαθλο. Το έπαθλο είναι η επιβράβευση τόσων κόπων που κάνεις και στο τέλος το επιτυγχάνεις. Σαν να κάνεις ένα γλύκισμα και πετυχαίνει!...

Της συμπεριφερόμαστε όπως συμπεριφερόμαστε και στο Γιώργο. Με όρια και κανόνες. Δεν την κοιτάζαμε με οίκτο και, παρόλο που μας έλεγαν άλλοι πως είναι κρίμα και δεν πρέπει να τη στεναχωρούμε, εμείς δεν το δεχόμασταν. Τι σημαίνει δηλαδή είναι κρίμα... δεν έχει κρίμα. Σαν γονιός πρέπει να είσαι προσεχτικός και αυστηρός, πρέπει να κάνεις και την καρδιά σου πέτρα, μερικές φορές, για να μπορέσεις να θυμώσεις, για να σπρώξεις τα παιδιά σου να γίνουν κάτι καλύτερο και να κατανοήσουν κανόνες και σωστή συμπεριφορά. Δε σημαίνει ότι, επειδή είναι παιδί με ειδικές ανάγκες, πρέπει να το αφήσουμε, να το λυπόμαστε, και να μην προσπαθούμε να του μάθουμε τι είναι το σωστό και ποιο το λάθος; Και τα καταφέραμε!

Επειδή έχει κάποιο πρόβλημα η κόρη μας, δε σημαίνει ότι σταματά και η ζωή της. Και ένα βήμα να έκανε κάθε φορά ήταν κάτι. Απλώς, αντί να μαθαίνει σαν λαγός, μάθαινε σαν χελώνα, αργά – αργά και κάποιες φορές υπήρξε και παλινδρόμηση, τι εννοώ... ενώ πήγαινε καλά και έδειχνε ότι προχωρούσε προς το καλύτερο, ξαφνικά αποδείκνυε ότι κάτι που είχε μάθει, μετά δεν το θυμόταν. Ίσως γιατί δεν το είχε μάθει καλά, και χρειαζόταν περισσότερη δουλειά για να το μάθει. Τα φυσιολογικά παιδιά καταλαβαίνουν, με το να δουν κάτι, να το αγγίζουν ή με την επικοινωνία, ενώ στα μωρά με ειδικές ανάγκες και ιδιαίτερα με νοητική υστέρηση, πρέπει συνεχώς να κτίζεις πάνω τους, δηλαδή δε μπορούν να τα μάθουν από μόνα τους».

- Θεωρείς ότι η Αγγελική είναι ευτυχισμένη;

«Δεν της λείπει τίποτα, ούτε είναι δυστυχισμένη. Ευχαριστιέται με τα πιο απλά πράγματα και το δείχνει. Μπορεί να μην είναι οι γνώσεις της υψηλού επιπέδου και, στο κάτω – κάτω, ποιος είπε ότι αυτοί που ξέρουν πολλά και σπουδάζουν είναι και ευτυχισμένοι; Όσα πιο πολλά κατανοείς, τόσο πιο

πολλές είναι και οι ανάγκες και οι αγωνίες και τα “θέλω” και έτσι δημιουργείται το μίσος, η ζήλια, κι όλα τα αρνητικά συναισθήματα που έχει γλυτώσει η Αγγελική μας. Άσε που στην εποχή αυτή δυσκολεύεται να βρει το σωστό σύντροφο για να κάνει την δική σου οικογένεια. Ποιος ξέρει αν θα έβρισκε η Αγγελική ένα καλό σύζυγο, ή ένα σύζυγο που να την κτυπά και να μην την αγαπά ή ο,τιδήποτε άλλο...»

**Παράρτημα II: Φωτογραφίες ατόμων με νοητική υστέρηση μέσα από
επισκέψεις**

Συναρμολόγηση παζλ

Ασχολίες στον Ελεύθερο τους χρόνο

Δραστηριότητες πάνω σε χαρτί

